

MULTÉS JÖVŐ

* ZSIDÓ MŰVÉSZETI, IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS KRITIKAI HAVI FOLYÓIRAT *
SZERKESZTI: DR. PATAI JÓZSEF * XXI. ÉVFOLYAM, 1931 JUNIUS

PATAI JÓZSEF: SYMPOSION TIBERIASBAN

SZELLEMI TORNÁK FÖLDJÉN — DAGANJAI VENDÉGEK — VITA A VALLÁSRÓL — NŐK ÉS FÉRFIAK A KVUCÁBAN

Szellemi tornák földje ez. Vitatkozások, hölcselkedések folytak itt, derűlten, tisztán, melegen, mint az azúr ég izzó tisztasága a Genezáreth síma tükre felett. Olykor átvonult egy-egy új tanítás folyama, mint a libanoni hegyekről jövő Jordán sávja a Tiberiás-tó vizén, keresztülment rajta és nem keveredtek a vizek és nem akarták elnyelni egymást a hullámok. Olykor felkorbácsolta egy-egy vihar a habokat, magasba csaptak a szenvedélyek, de csakhamar lecsendesedett a láthatár s megjelent tisztos méltóságában az ő Hagyomány, mint a Kinereth körül versengő hegyek mögött a fehérfejű Hermon havasa.

Vajjon nem éppen itt állt-e, a Genezáreth partján, Rabbi Jehuda Hanászi palotája? Nem itt vitatkozott-e a zsidó „fejedelem” Róma filozófus helytartójával a testről s a lélekről? Titkos utakon jött a pogány bölcs a Misna mesteréhez és sokratesi Symposion volt minden együtt elköltött estebéd. Távoli világnézetek viaskodtak egymással és Róma és Jeruzsálem mérte össze szellemi fegyvereit. Nem itt sétált-e a szent Rabbi Méir a kételkedés labirintusában eltévedt Elisa ben Avujával, akitől tanulni akart és akit csodált, tisztelt akkor is, amikor nem mindenben követhette. „Rabbi Méir gránátalmát talált, a belsejét élvezte, a héját eldobta...”

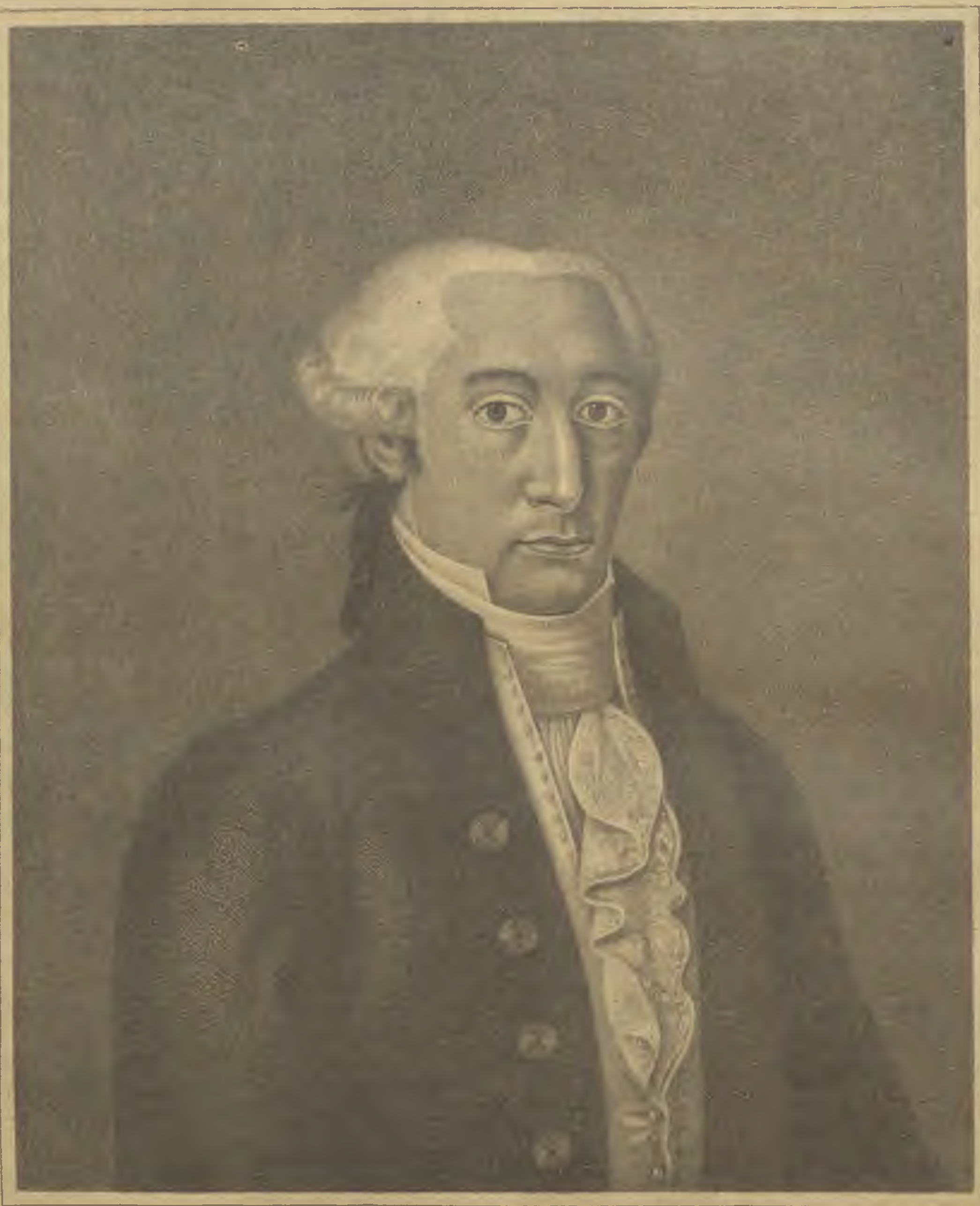
Szellemi tornák földje ez, ahol mindig a lényeket igyekeztek kihámozni az élet fájának minden gyümölcséből. Új világok vajúdnak most is a Kinereth katlanában. És sokszor összecsapnak a hullámok. De nem teszik egymást zavarossá. Csak több színnek szivárványa ragyog rajtuk a keleti nap sugaraiban.

Délelőtt ott jártunk Daganjában, ebben a kollektív kvucában, amelyet a Szentföld új építői mintaképnek tekintenek. Gyarapodott ez is, amióta legutóbb láttam. Gyarapodott a gyereksereg, akik most sokkal számosabban szaladgálnak a megnövekedett ciprusfasorok között. Nőtt a felnőttek száma is. És most már több mint 200 lélek él ezen a földterületen, amelyet alig két év-

tizeddel ezelőtt 12 elszánt ifjú kezdett kiemelni a jordánvölgyi mocsarakból. Megtízszerezedett pár év alatt a banán-kert terjedelemben és természetben és most külön raktáron rakosgatják, csoportosítják és mérlegelik a kivitelre váró banánhalmokat, amik esztendőről esztendőre növelik a „daganjai fajta” jóhírnevét. És büszkén mutogatják az új istállót, amelyben a jószág lélekszáma már elérte a százat. És a tehenészetet, amelynek leggyengébb „faj-tagja” is 3000 liter tejet ad le évente. És a háromfudvart, amely a meleg klímában télen is épűgy gyarapszik, mint nyáron. És az új pardészt, amelynek „grape fruit” termése oly páratlanul édes-kesernyős. És az illatos lóheretáblákat, amelyeket hatszor kaszálnak le évente. Mindent, mindent szerettek volna megmutatni. De mi úgy vágyódtunk bepillantani a lelkükbe: így nőtt-e ez a lélek is a honfoglalás heroikus napjai óta? Mint megrendített kerék forog-e a munka folytonossága, vagy harmonikusan fejlődött belső erő hajtja tudatosan tovább?

A társaság tagjainak egyes kérdéseire zárkózott feleleteket adtak. Vagy éppenséggel hosszantó félválaszokat „a polgárok ugratására”. Hogy ráunhattak már a sok kíváncsiaskodásra, amely sablonosan, sematikusan közeledik az ő eszméikkel sűrített életük felé. Meginvitáltuk a kvuca vezetőit estére Tiberiásba, a fehér asztalhoz. Majd megnyílnak a szívek a Karmel vagy Migdal hora mellett. De a dagnajabeliek, mint a bibliai Réchav fiai, tartózkodnak minden szeszest italtól. Csak tejes vegetáriánus vacsorát ülhetek körül a „tiberiási symposion” résztvevői.

Főnt az asztalfőnél Irma Singer, a halkszavú mesemondó poétaasszony. Európai nagyvárosban szőtt álmait ment megvalósítani a kis Daganjába, ahol a nappala a munkáé, éjszakája a költészeté. Gyöngéd, finom lényével szerényen húzódik meg erősvállas férje mellett. Őreá bízza a vita oroszlánrészét, az izmos, kiegyensúlyozott, nyíltszemű férfiúra, aki úgy beszél a héber nyelvet, mintha Jezsajás kora óta sohasem hagyták volna el ősei

Gravé par M. H. H. H.

Gravé par M. H. H. H.

M. FURTADO DE LA GIRONDE,

*Président de l'Assemblée des Députés Français du Royaume d'Italie.
 Préfessant le Culte & Menique 1806.*

Paris chez l'Auteur, ou de l'Imprimerie du Palais près le Pont Neuf N. 10.

Depose a la Bibliothèque Impériale.

Furtado de la Gironde, a Napoleon által összehívott „zsidó parlament” elnöke
 (Egykorú metszet Dr. Friedmann Ignác gyűjteményéből)

a Jordán és a Kinereth e csodás sarkát. Pedig a Berkovitz nevet valahol az orosz vagy litván síkságon kaphatta. Mellette dr. Gerta Unger, a kvuca orvosa, szélesen lobogó hajjal és nagysugarú pápaszemmel, amellyel mintha mindennek a mélyébe látna. Feszült áhitattal figyelik szavaikat a hosszú asztal körül ülők, ha legtöbbnyire csak tolmácsolásom után értik is meg a mondottakat. Súlyos kérdések és még súlyosabb feleletek röpködnek az érdeklődéstől izzó levegőben.

— Mondják, hogy szétszakítjátok a tradíció fonalát — kérde egyik társunk.

És „a szőlők feje” felel:

— Ellenkezőleg. Mi keressük a tradíció fonalát ott, ahol erőszakkal szétszakították a száműzetés idején. Mint újra felszabadult emberek, nem tekinthettük a magunkénak mindazokat a kusza szálakat, amiket a galuth, a gettó összegabalyított körülöttünk. Át akartuk ugrani ezt a két évezredet, hogy úgy folytassuk itt, ahogy a földben és a természetben gyökerező őseink abba hagyták. És új hidakat akartak építeni a tragikus korok átívelésére. Voltak köztünk olyanok is, akik tradíciómentességben látták legfőbb lehetőségét az élet megújulásának az atyák földjén. Paradoxonnak látszik ez. De mégis csak a zsidó megújulás, a visszatérés vágya lobog benne. Mély problémák ezek. Most már megvallhatjuk, sok elméletünk ingott meg, különösen, amikor a gyermekeink fantáziáját kellett irányítanunk. Vissza kell térnünk sok olyan hagyományhoz is, amelyet a Galuth termelt. Mindinkább ráeszmélünk, hogy legjobban a tradíció köt. És amikor már bizonyos stabilitást értünk el, nem lehet kockázat nélkül kísérletezni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy konvencionálissá akarjuk sülyeszteni életünket.

— De nem tartják-e fontosnak a vallási formák fentartását önmagukért?

Daganja Alef

— A forma nem lehet öncél. A cél a zsidó nép fentartása. Erec Jisrael felépítése a mi számunkra nem vallási, hanem világi kérdés. Mi nem vagyunk ellenzői semmiféle vallásosságnak. Nem harcolunk senki meggyőződése ellen. És nem harcolnánk a vallás ellen akkor sem, ha tudnók, amint a Talmud mondja, hogy a Messiás egy egészen szent vagy egy egészen istentelen nemzedékben fog eljönni. Még a Messiás kedvéért sem akarnánk istentelen nemzedéket felidézni. Ám jöjjenek a vallásosak és versenyezzenek az építésben. Tegyük jóvá, amit évtizedeken és jöbelen át mulasztottak.

— Hiszen ők éppen a vallás nevében mulasztottak. Mert nem akarták megelőzni a Messiást!

— Ezért kell az ország felépítését a vallási kérdéstől függetleníteni. A vallásosságnak ezerféle megnyilatkozási formája lehet. A legtúlzottabb fanatizmustól egészen addig a fokig, amíg a természeti erők intenzív szemlélése istentiszteletté emelkedik. És ki állíthatja fel a határt, hogy eddig terjed a zsidóság és ezen túl már ki vagy belőle zárva? Látjuk, hogy az agudistának még az ortodox mizrachista sem elég jámbor és meghízható, viszont az agudistát is átok alá helyezi a munkácsi rabbi!

— A Bál-Sém nem átkozott ki senkit. Még a hitetlent is hívőnek mondotta. Mert hisz a tagadása igazságában. Chalucaink bizony chaszidok.

— Ez az. Az alapot kell mindig kutatni. Mi célt és tartalmat kerestünk életünk számára. A Galuth kiűritett belőle mindent, ami zsidó. És mi vissza akartunk térni „a földhöz, amelyből elvettünk”, hogy megújuljunk vele együtt. Nem vallásosság-e ez? Miért nem hívott bennünket Amerika vagy Argentina? Csak a próféták földjének szavát hallottuk...

— Mit csináltok szombatokon, ünnepeken?

— A legfontosabb, hogy nem csinálunk semmit. Hogy Dantól Beer-Sebaig szünetel minden zsidó eke, minden zsidó traktor. Ebben a tekintetben nincs különbség chaluc- és chaluka-zsidó között. A mi ünnepnapjaink közeli kapcsolatban vannak a természettel. És mi igyekszünk ezeket a szimbolikus kapcsolatokat kiépíteni. A szabadság, a tavasz, a zsengek, a sátrak, a vetés és aratás ünnepei, az eső és harmat fohásza mind visszanyerik ősi értelmüket.

— És mi van a Purimmal?

— Ez nem is tréfás kérdés! Igen érdekes szimbólumot találtunk *Eszter* történetében. A Galuth tipikus világa tárul itt elénk. „*Nem mondotta meg Eszter a népét és származását...*” „*És Mordechaj ült a király kapujában...*” A mi gyermekeink már kiérzik ennek a világnak egész megalázó mi voltát. Ilyen a zsidó élet a diaszpórában. Ahol a nő eltitkolja zsidó származását, a férfi pedig kegyek után hajlong idegen kapukon...

— Milyen a férfi és a nő viszonya a kvucában?

— Nem kell oly szemérmesen feladni a kérdést. Tessék csak elmondani, önök is hallottak a mendedmondáról, hogy nálunk „nő-közösség” van. Mit feleljünk az ilyen együgyűségre, amelyet csak olyanok találhattak ki, akiknek eszéhez föl sem ér a mi életünk tisztasága.

És most a további kérdést be sem várva, a daganjai poéta-asszony vette át a szót:

— Az európaiak fantáziáját mindennél erősebben legjobban az erotika izgatja. E körül kíváncsiskodnak és szimatolnak itt is a legtöbbet. Mintha ez volna az élet egyetlen problémája. A mi munkában és keresésben tépelődő életünk csúcán nem az erotika áll. Ezt sokan meg sem értik, akik mint turisták, kélutazók vagy zarándokok kerülnek el hozzánk. Ha hajnaltól alkonyig kemény erőfeszítésnél perzselte bőrünket a forró keleti nap, este a szűkös vacsora után — amelyhez az adag kinin is mellékelve van, mert még mindig nem tűnt el a malária erről az istenáldotta, gyönyörű tájékról —, a napi számvetés és holnapi tervezgetés után, fáradtan lehajtjuk fejünket és aki társára talált itt, ember az emberre, hűséges hozzá még akkor is, ha nem áldotta volna meg egy rabbi a frigyüket...

— Hát nincsenek a párok megesküdve? — pattan fel egyik útitársunk.

— Dehogyan nem — felel szelíden a költő-asszony. — A legtöbbben feláldoznak egy munkanapot és elmennek a tiberiási rabbihoz, aki „Mózes és Izrael törvényei szerint” megesküti őket és bizonyítványt állít ki róla. Romantikusabb időkben ott a kvucában, a Jordán partján történt az esküvő. Taliszt terítettek négy puska csövére, magasba emelték és e mennyezet alatt húzta a vőlegény a gyűrűt a menyasszony ujjára, mialatt a négy puska eldőrdült... Azonban minden ro-

Bencijon Zuckermann (Jeruzsálem): Tiberiás

mantikától eltekintve, a zsidó törvény szerint, érvényes a házasság, ha csak egy egyszerű Chaluc végezte is a szertartást. Így történt ez itt kétezer esztendővel ezelőtt is.

— És mi történik a gyerekekkel?

— Ez bizony súlyos probléma volt. Az első gyermeket az anyja, aki nem hagyhatta ott a gazdaságot, magával vitte a mezőre. És ha a gyerek sírásra emelte hangját, sírásban tört ki egész Daganja. Az egész kvuca a „kegyetlen anya” ellen fordult, aki csak nehezen tudta megnyugtani a kedélyeket, hogy ne aggódjanak, majd csak elhallgat a gyerek, nincs oka a sírásra... Mikor a gyermekek száma szaporodni kezdett, szegény Jószeif Buszel, aki később a háború alatt életét vesztette a gyermekvédelmi munkában, kimondta, hogy a gyermekápolás nemcsak az anya kötelessége, hanem beosztás szerint az összes nőké, mert csak így vehetnek részt az anyák minden munkánkban. A költségek pedig az egész közösséget terhelik és nem mentesülhet senki a nevelés kiadásai alól csak azért, mert neki nincs gyereke. Így állítottuk fel a közös gyermek-otthont, ahonnan éjjelre hazaviszik a kisebbeket a szülők, a nagyobbak pedig együtt nevelkednek és várják az élet további kérdéseit...

— És boldognak látjátok a gyermekek jövőjét ennek az életharcnak a folytatásában?

— Életharc mindenütt van — feleli a zsidó gyermekmesék költője. — Sőt itt csökken a küzdelem, az igények erős lefokozása folytán. A zsidó fantázia pedig többet kap itt, mint bárhol a világon. És ami a legértékesebb: a szabadság,

melyért a gyermek épugy kész áldozni, mint a felnőtt. Az én fiam tavaly hat éves korában leesett a lóról, eltörte a karját. Mikor begipszelten betegesen feküdt, megkérdeztem: „No de ezentúl békében hagyd a lovakat”. De ő dacosan felelt: „Miért? Mert egyszer ledobott a hátáról a Chemada? Majd ezentúl erősebben fogom tartani!”

— És mi történik, ha a kvuca valamelyik tagjának szülője szorul eltartásra?

— Ha az egyes tagnak nincs is magántulajdona, vagy magánszámlája, a közösség az ilyen erkölcsi kötelezettséget is átvállalja, épúgy, mint ha gyerekekről, árváról volna szó. Ajn-Charodban, a nagy kvucában, negyven agg szülő él. És a „válástalan” fiatalok szép templomot is berendeztek az öregek számára. Nálunk Daganjában is élnek agg szülők. Hogy is lehetne elzárkózni, ha például reánk szorulna egy olyan apa, mint az öreg Barski, aki, amikor idősebbik fia Daganja mártírjaként elesett, még vigasztaló levelet küldött nekünk, hogy halott fiának emléke erősítsen bennünket szent küzdelmünkben, amíg megvalósul a nagy gondolat, amelyért fia életét és vérért áldozta. Azután nemsokára elküldte hozzánk második fiát, „az elesettnek pótlásául...” Ha az ilyen szülők Oroszországban vagy másutt nyomorba jutnak, nem örömet segítjük-e mindnyájunk közös tulajdonából?

— Hogyan történik a kvucába való felvétel és ki lehet-e valakit zárni, ha nem akar lépést tartani a munkában?

— Az utóbbi eset még nem fordult elő. Éppen a közösségnél fogva mindenki igyekszik a legmagasabb teljesítményt nyújtani. Élősködésre még nem volt példánk. Különben egyévi próbaidő után válik csak rendes taggá, ezalatt automatikusan tagja lesz a „kupath-chólim”-nak, a betegpénztárnak, ahol orvosi vizsgálaton is keresztülmegy. Előfordul, hogy valaki fizikai gyöngeség miatt, vagy mert nem tud a kvuca tónusába beleilleszkedni, önként eltávozik. Ehhez joga van természetesen bármikor. Aki ittmarad, tudatában van, hogy a kitartás a „munka meghódítása”-ban a zsidó becsület kérdése...

— És milyen a munka eredménye?

— Erre számok felelnek. Primitív kezdetből emelkedett ki Daganja minta-kvucává. Tizenketten kezdtük, bizony nagyon kevés tapasztalattal. Puskákkal jártunk a vetésben és sokszor süvített el fülünk mellett lesből lőtt golyó. De azért dalolva tértünk haza kis kunyhónkba a Jordán mentén. Boldogak voltunk, hogy parasztok lettünk az ősök földjén és a Kinereth héber aratódalt hall megint, kétezer év után. Megszerettünk itt minden göröngyöt, minden jószágot. Ha egy lovunk meghalt, fájdalommal jelentettük a Keren Kajemeth irodájának és meglehetősen részvételre kaptunk. Egy éjjel felkapta a vihar barakunkat és elvitte egészen a szomszédos arab faluig, mi pedig künnmaradtunk félig meztelenül és kacagtunk. Mikor

kőházat építettünk, kertet akartunk eléje ültetni, nagy gödröket ástunk, megtöltöttük színültig vízzel és a közepébe helyeztük a facsemetét. És majdnem ugyanezzel a módszerrel akartuk elültetni a paradicsomot is. Csak két leánytársunk volt akkor, akik a konyhában dolgoztak ugyanannyi szaktudással... És mikor hazajöttünk, füsttől és könnytől kisírt szemekkel fogadtak: „Nem akarjátok-e Erec Jiszraelben a nők életét is megváltani?...” Most a zöldségtermelés egymaga 1500 fontot jövedelmez évente, a tehenészet 6000 fontot. Évi 150.000 liter tejet adunk el. Exportot csinálunk banánból, karfiolból, új öntözési rendszert vezetünk be, új befektetést eszközölünk, régi adósságokat törlesztünk, a gazdaság erősödik, gyarapodik. A kvuca növekedésével szabaddá váló munkanapokat a közeli Ruthenberg-műveknél értékesítjük. A Jordán vízeséséből támadó villamos erő új perspektívákat nyit a mi fejlődésünknek is... Most a Keren Kajemeth új darab földet szerzett itt. Talán megvalósul ifjúkori álmunk és Daganja Alef, Daganja Béth, Daganja Gimel, a Daganják egész sora keletkezik itt és benépesül a Jordán völgye, mint hajdan Galilea virágzása idején... Persze közben benépesül álmodóinkkal a mi jordánparti kis temetőnk is ott, az eukaliptusok alatt... De mi nem magunknak építünk, hanem mindazoknak, akik utánunk jönnek...

*

Már éjfélhez közeledett az idő. A daganjai vendégeknek kora hajnalban kell köszönteniök a Jordán-völgy feltámadó kertjeit, szántóföldjeit. A Genezáreth fölött halkan álmokat sző a hold. A tiberiási symposion véget ér. Testvéri szóval köszöntöm a távozókat:

— Ha a Tóra elé hívják Galuth fiát és elhangzik „Jáamód! Állj elő!” — úgy érzi, valamit áldoznia kell és a templom mélyén csodálat zúg végig a legkisebb áldozaton. Mit szóljunk tihozzátok testvérek, akik a Proféták földjéről hallottátok a hívást: „Jáamód” és ti előálltatok és felajánlottátok életeteket a Tóra bölcsőjénél!... Aki megáldotta őseinket, áldjon meg benneteket, testvérek Daganjában...

IRMA SINGER
a daganjai költőnő
Die Dichterin
von Daganja

KISTELEKI EDE

„Az irígység, gyűlölet, harag alantas érzései soha nem férkőzhettek a te arany szívedhez” — mondotta koporsójánál Peterdi Andor. És valóban Kisteleki Ede úgy járt-kelt közöttünk utolsó esztendőiben is, mint akinek lelke nem ismer mást, mint harmóniát. Halk szerénységben kopogtatott be egy-egy új versével, mintha nem lett volna Reviczky Gyula lakótársa, Vajda János ifjú barátja, Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Pósa, Sebők szűkebb ujságíró társa. „A puszták álmatag, hívő gyermeke maradt e nagy város szürke uccakövein is, gyepet érzett a talpa alatt, végtelen, nyílt eget a feje felett.”

Kisteleki Ede vallásos költészetét a szegedi zsidó templom ihlette meg. Zsoltáros versei alázatos hódolatok a végtelen előtt. Mikor néhány héttel halála előtt felhozta a Mult és Jövőnek az alábbi verset, úgy adta át, hogy „talán ez az utolsó”. Mintha érezte volna, hogy már hívják föl a zsoltárok mennyei birodalmába...

A zsoltárok zsoltárát most énekelem

*Ami érezhető, magamra zártam,
Tovább a képzelet már nem röpít,
Amelynek nincs határa láthatárban,
Ez, mindenséget átfogó körív.*

*Mely csillagos nagy égtetőt befoglal,
Teremtés diadalmi csarnokát
Többé nem osztható kis atomokkal,
Az én lelkem mindkettőn túlنان lát.*

*Belátok testem égi műszerével
Mely bennem életemmel muzsikál,
Körül lelkemnek látó fényszemével,
Ez a világ szilárdan hogy min áll.*

*Mindenben itt, hol mindörökké élek
Ez én, a kezdet és a messze cél,
Szeme és tüköre a teremtésnek,
Az isten és az isten lelke bennem él.*

*Mértékem! mely a legnagyobb körívvel
Mi elgondolható, ez méri át,
Tudáson túl emel oda a hit fel,
S hiánytalan velem így a világ.*

*Kivel, ki által én mindenben élek,
Hitemmel együtt bennem érzem,
Tanúja én az isten s a teremtésnek
Parányommal teljes a végtelen.*

*A zsoltárok zsoltárát most éneklem,
Dicső elődöm a zsoltár- király
Hitében élek így, én sem hitetlen,
Hitünkön a világ szilárdan áll.*

MENACHEM DOLICZKY

Amerikában meghalt Menachem Doliczky héber költő, akit Juda Lévi Gordon, korának legnagyobb héber poétája oly nagyra becsült, hogy egyenesen utódjának tekintette. „Menj, foglald el helyemet” — írta neki egyik versében. Az ezután bekövetkezett orosz viszonyok azonban Doliczkyt kivándorlásra kényszerítették, Amerikába ment, ahol működését folytatta ugyan, de a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be. Még ifjú korában híressé vált Doliczky-nak Gólusz-dala, mely sok könnyet csalt a szemekbe.

Gólusz-dal

*Vedd a botod, űzött zsidó,
Koldusbotod, az ezerévest,
Kenyeret tégy tarsolyodba,
Tömlődöt friss vízzel éleszd.*

*Kösd fel öved ágyékkodra,
Hajtsd fel redős, vén ruhádat,
Gyermekid vedd karjaidra,
Kedvesedet hordja vállad.*

*Hajtsd meg hátad, indulj, indulj,
Rajtad Isten sújtó átka.
Villogó nagy kard mögötted,
Siess, siess, ne nézz hátra.*

*Ne ints búcsút testvérednek,
Ne nézd: könny ül szempilláin,
Körüled száz kigyó szisszen,
Fuss csak, Kájin, Kájin, Kájin!*

*Fölötted száz varjú károg,
Csattog szárnyok,
Sötét szárnyok:
„Kájin, Kájin, Kájin, fuss csak!”*

*S dörg az ég rád: Nincs menekvés.
Nincsen, nincs a nyomorultnak!*

P. J.

SALOM ASCH: A SPANYOL KIRÁLYNÉ SÍRT...

A spanyol királyné sírt.

Nem láttam, csak hallottam róla és így nem tudom, mások-e könnyei, mint bármely más asszonyé. Meglehet, hogy királyi asszonyok könnyei rögtön gyémántokká válnak és talán ezért van ma annyi hamis drágakő... Mindenesetre — tudomásom szerint — először történt, hogy egy spanyol királyné sírt...

1492 március 31-én a spanyol királyné a követek udvarában az Alhambrában ült, amikor az utolsó mór fejedelmet az utolsó európai földdarabról elkergették. Még ma is találhatók az Alhambra-udvarban aranyedények és damaszkuszi selyemköntösök, amelyeket a mórok királya sietségében otthagyott — talán épúgy, mint most a spanyol király a madridi palotában. Annyi bizonyos: a koronaékszerekkel és briliánsokkal telt kazettát a mór fejedelem époly kevéssé felejtette el átvinni az afrikai hegyláncon, mint most a spanyol királyné mesebeli értékű gyöngyeit a Pireneusokon... De az afrikai király háremhölgyei az Alhambra-udvar oroszlanplasztikái és oszlopai között felaggatott selyemfehéreneműek közül ottfelejtettek egynéhányat, oly hirtelen lepték meg és üzték el őket...

Mindenesetre tudjuk a történelemből, hogy épúgy, mint ahogy most a spanyol királyné sírt Madridból való menekülésekor — a mór király is sírt, amikor Granadából menekült.

És asszony volt — a király anyja —, aki ezért ráívalt: „Férfiak nem sírnak!...”

A spanyol királyné, amint már említettem, akkor a követek udvarában az Alhambrában ült és egy libatollal, amelyet a főinkvizitor nyomott a kezébe, aláírta a dekrétumot, amellyel az összes zsidókat kiűzte Spanyolhonból. Kiűzött egy népet, amely sokkal régebben lakott az országban, mint a spanyolok, amely már a gótok első üldözéseit átszenvedte és amely az arabokkal együtt a tudományt, a művészetet és a poézist olyan fokra emelte, amely generációkon keresztül utolérhetetlen maradt. Nem tudják pontosan, hány zsidó hagyta el akkor az országot, négy rövid hónap leforgása alatt. De nem kevesebbre becsülik a számukat, férfiakét, asszonyokét, gyermekekét, egész ségesekét és betegeket a négyszázezernél.

A spanyol királyné, mialatt azt a dekrétumot aláírta, egyetlen sóhajt sem hallatott, nemhogy egyetlen könnyet hullatott volna. Mert spanyol királynék nem sírnak. Csak annyit mondott: Viva la fe! Éljen a hit!

*

Forró júniusi nap a harmincadik az 1608. évben. Kora reggel óta porfelhők kavarognak Madrid uccáin. Gyalogosan és számárháton megszámlálhatatlan tömeg igyekszik a Piazza Major felé. Nagy ünnepnap van. Fűlsiketítően hangzik az uccákon keresztül: Viva la fe! Tolongás, tülekedés minden oldalon, az emberek szorosan egymáshoz tapadnak, a távolban dobpergés hallik, a várakozás eléri a forrpontot... Jön a processzió!

Fekete öltözetű szenesek nyitják meg a menetet. Ez ősi előjoguk. Ők adják a tüzelőt a máglyáknak,

később ők tartják a pikákat és az izzó lándzsákat a lángokba, ezért a processzió előtt járhatnak. Azután a dominikánusok következnek szürke palástban, némelyek símára borotvált fejjel, némelyek mezítláb, utánuk a fenséges herceg a Medinarettik házából, akiknek öröklött joguk, hogy az inkvizíció zászlaját vigyék; körülötte papok a legmagasabb spanyol nemeség köréből. És a zászló mögött a „megtértek”. Elkínzott, csontos alakjukon mindenütt az inkvizíció kínzásának véres nyoma látható. Zsákruhát borítottak rájuk, százféle kinyujtott nyelvű ördögarc van ráfestve. Hajadonfőtt, sarunélküli véres léptékekkel vonszolják magukat. Mögöttük 34 zsidónak a képét viszik, akik kijátszották az inkvizíciót és még az ítélet végrehajtása előtt belehaltak a kínzásokba. Meg kell elégedni azzal, hogy legalább a képmásaikat égetik el. Csak ezek mögött jön csörgő vasláncokban, ördögálarcos inkvizíciósegédek őrizete alatt 54 zsidó, férfiak, nők, gyermekek. Eleven testük a máglya tűzének lesz tápláléka. Utánuk ismét 18 zsidót vezetnek, „megtérteket”, akik nem tudtak a kísértésnek ellentállni és a tüzes vasak alatt, amelyekkel a körmeiket tépték, engedtek... Most testvéreik égő testének lobogó fénye mellett nyilvánosan áttérnek és eltaszítják atyáik hitét.

Az egész széles Piazza Major zsúfolásig tele van. A királyi páholyból skarlátvörös függönyök ragyogása látszik, fehér hermelinpalástok, aranyláncok, az udvarhölgyek ruháján gyémántok, gyöngyök és rubinok. Ünnepnap van ma, nagy ünnepnap. Mert hisz az autódafét a fiatal Károly király lakodalmának tiszteletére rendezik, aki a francia napkirálynak, XIV. Lajosnak unokahúgát veszi feleségül.

A francia nő a spanyol trónon II. Károly mellett páholyában a gyöngysorral játszik, amelyet nászajándékba kapott (még ma is Európa leghíresebb gyöngylánca), lágy kezeivel játszik és érdeklődéssel néz le a processzióra. Forró nap van, a súlyos bársonyruhák, a szoros fűző, a keskeny spanyol cipők, a sok arany és gyémánt, amely rajta csügg, a számtalan viaszgyertya, a tömjén szaga, a kövér papok testének izzadsága — mindez a meleget és a fáradtságot a végső-kig fokozzák és a királynét majdnem az ájulásba kergetik. Furcsa, gondolja, milyen mulatságaik vannak a spanyoloknak. A francia udvarnál, a napkirálynál, ahol felnőtt, egész más módon szórakoznak. Ott a hölgyek nimfáknak öltöznek és elbújnak a versaillesi kert rózsabokrai közé és meglepetik magukat lovagokkal és tisztekkel...

A spanyolok különös módon szórakoznak, végignézik, hogy emberek lángnyelvekkel küszködnek... Nem, az otthoni játékok sokkal jobban tetszenek neki. De nem segíthet magán az ifjú királyné, kénytelen végighallgatni a harangok zúgását és a papok kellemes basszusát, egész nap itt kell ülni és belehelni a rossz verejtékszagot, bárha a nyelve a szájpadról is tapad...

De hirtelen valami történik. A rongyokba öltözött alakok tömegéből, az összefonódott testek körül,

Jud Süß kivégzése. (Egykorú metszet Dr. Friedmann Ignác gyűjteményéből)

amelyek ma a máglyát fogják táplálni, két kéz nyúl fel a királyné felé... Egy pillanatra látja a 18 éves leány halvány arcát, amely époly finom, ép olyan reszkető ajkú, mint az övé, a királynéé. Egy pillanatra találkozik a két szempár, az áldozaté és az uralkodónőé. A király sajátkezűleg meggyújtja a máglyát, a láng felszisszen és közben egy könyörgő hang hangzik: „Királynő, ments meg, fiatal vagyok, mint te, nem akarok meghalni!” Sőt a krónika szerint ebben a pillanatban egy könnycsepp csillant fel a királyné szemében, de gyorsan elfojtotta és ő is együtt kiáltotta a tömeggel: Viva la fe! Éljen a hit!

*

Néhány év előtt...

Élt egy férfi Spanyolországban, aki nem tudta nézni, hogy népe tudatlanságban sínylődik és hogy a papság kizsákmányolja. Belátta, hogy az emberi méltósághoz való visszatérésnek egyetlen módja a műveltség terjesztése és városról városra járt ez az ember és hirdette tanítását. De megijedtek a fénytől, amely Sevilla és Granada pincelakásaiban felragyogott — és képtelen vádat emeltek a férfiú ellen, átok alá helyezték, pörbefogták, halálraítélték és az ítéletet odatették aláírás végett a király elé.

Nem volt hiány azokban, akik óvták a királyt, hogy ezt az ítéletet aláírja, az egész kultúrvilág részt vett az elítélt sorsában, milliók hangoztatták: „ez a

férfi ártatlan, Gardia Ferrer hazájának legjobb fia, senki sem szereti nálánál jobban Spanyolországot...” és igyekeztek a királyné szívéhez szólni, a királynéhez, aki a szabad Angliában született és nevelkedett.

De az előkelő királyné, a művelt Angolhon neveltje hallgatott, mereven hallgatott. És szemében senki egyetlen könnycsepp ragyogását sem látta.

És amikor a király elé terjesztették az írást, amely a legnemesebb spanyol halálát jelentette, és egész Európa reszketve várta, vajjon tényleg megteszik-e, meg merik-e tenni... a király aláírta. És még azon az éjszakán golyó fúródott a legjobb spanyol szívbe...

A spanyol királyné nem sírt azon az éjszakán... Spanyol királynék nem sírnak.

*

De most, amikor Spanyolországból menekült száműzetésének első állomásán, Párizsban — sírt a spanyol királyné...

És különös, hogy az a tömeg, amely 140 év előtt nemcsak hogy megölte, de halála előtt kegyetlenül meg is alázta saját királynőjét — most nagyon meghatódott... Meghatódott ebben a mai időben, minden idők legvéresebbjében — egy királynő könnye által. A párizsi csöcselék csókokkal borította a könnyező királyné kezét és virágokat dobott lábai elé...

Francia név, francia viselet és színlelt francia nemesség, — mégis lépten-nyomon éreznie kellett, hogy a zsidó Furtado Ábrahám ő, akit egy kalap alá vesznek többi testvéreivel, még a „szerencsétlen elzászi hitsorsosokkal“ is, akiktől a szerencsésebb helyzetbe került bordeauxi zsidók oly szívesen megkülönböztették magukat. Maga Furtado csakugyan más környezetből jött. Szülei Lisszabonban éltek, mint marannusok, apja itt halt meg 1755-ben, mint a nagy földrengés áldozata, anyja Londonba vándorolt, visszatért ősei hitére és már mint zsidó asszony szülte Ábrahámot. Később Bordeauxban telepedett meg, ahol nagyműveltségű fia csakhamar magas pozícióra tett szert. 1788-ban már meghívják a tervezett „zsidótörvény“ javaslatait előkészítő bizottságba. A forradalom alatt a girondistákhoz csatlakozik, amiért aztán sok üldöztetésben volt része. Robespierre bukása után ismét „bordeauxi városatya“ lett. De minden politikai pártban gyorsan tapasztalhatta, hogy akár itt, akár ott — mint zsidót akarják megsebesíteni.

Mikor 1806-ban Napoleon összehívta a „zsidó parlamentet“, a notabilitások gyűlését, amelynek a zsidóság lényegét kellett feltárnia a világ előtt, Furtadot választották meg elnöknek. Az ő irányítása mellett fogalmazták meg a Napoleon kérdőívére adott válaszokat: Hogy a zsidó vallása parancsánál fogva is köteles francia hazáját élete árán is megvédeni. Hogy a zsidónak egynejségben kell élnie. Hogy a vegyesházasság tekintetében ugyanaz a felfogás, mint a katolikus egyházé, de a „vegyesházasságban élő zsidó nem szűnik meg hitsorsosai szemében zsidónak lenni“. Hogy a különböző országok zsidóságának semmi köze egymáshoz, a francia zsidók az angol zsidókat teljesen idegeneknek tartják, akik ellen minden meggon-
dolás nélkül fegyvert emelnének, ha a császár úgy kívánja... De mindez a servilizmus és hűségnyilatkozat, amelyet a „nagy szinhedrion“ (1807) is megerősített, nem használt. 1808 márciusában Napoleon aláírta a rendeletet, amely a zsidó történelemben „a gyalázatos dekrétum“ nevet viseli. A „nagy szinhedrion“ működésének csak annyiban volt nyoma benne, hogy a régi „juif“ helyett a szinhedrion által ajánlott „israelite“ szó került használatba. És nem a „zsidók“, hanem az „izraeliták“ ellen alkalmazza mindazokat a megszorításokat, amelyeket ma gazdasági antiszemitizmusnak szoktunk mondani.

Furtado, bár a bordeauxi zsidóknak kivételes privilégiumot biztosít a rendelet, önérzetes hangú felirattal fordult a császárhoz: „Vagy bajt jelentenek a zsidók Franciaországban, akkor ki kell őket utasítani, ha meg nem, akkor teljesjogú franciáknak kell őket tekinteni. Mindenesetre inkább a kiutasítás, mint a meggyalázás...“

Talán ebben az időben fordította le Furtado franciára a szenvedő Jób könyvét. Visszatérés volt ez a zsidó Bibliához, a sok voltairei szellemű filozófiai essay írása után. 1817-ben halt meg, de csak 1882-ben nevezték el a bordeauxiak a város egyik legszebb uccáját Furtado emlékére.

NEM NEKIK ÍROM...

Nem nekik írom, hidegszívűeknek,
Kik bűnös, pogány játékot keresnek...
...Írom a társnak, kivel ifjúságom
Halk dala mellől, fel a hegyre szálltam,
Emberség-ormokon, szent ünnepen megálltam.
Írom nekik, kikben múltó szavamnak érce
Ifjú harangok hangján szállva-száll,
Kik tovább zengenek, ha majd napom leszáll...
S nekik, kik álmodat vetnek s valóságot aratnak
S mint fáradt szobrok állnak alkonyán ősi napnak.
Kik áldott kévét kötnek mezőjén ős Keletnek
S az én álmomat is elvetik, hogyha vetnek...
...Írom Valakinek, ki fenn az égi bolton
Tán ül s figyel, Időknek szent Öregje,
Érezi-e, hogy keresem epedve
És minden dalnak végső célja Ő...
S magamnak írom, gögös önmagamnak,
Emberek, szívek ha magamra hagynak,
Ha nagy Magányok láza kél szívemben
S nagy fehér szárnyak elborítanak engem —
Ha mozdul mélyében a Leviátán,
Mindenség hullám visz hatalmas hátán.
Merre-hová — már nem kérdezi ajkam
Nagy messzi csillag szent békéje rajtam — —

ÉN KÉRDŐ VAGYOK...

Fiam, én kérdő vagyok, kereső,
Epedem Istent démonokkal küzdve,
Te szállj magasan szent csúcsok felett
És öltözz tüzes aranyköntösökbe.

Fiam, én kérdő vagyok, kereső,
Neked zengjen megváltó felelet,
Az ujjam meddő kopogásban vérzik,
Zárt kapuim nyiljanak meg — neked.

ÉVFORDULÓN...

Testvérem ott, a csendes síri kertben,
Hallod-e ezt a fájó éneket?
Érzed-e közös vérünk milyen forró
Bús áradással fűti testemet...

Üres helyed a szívnek asztalánál
S fölötte libben emlékmécsesem.
S mégis — hallod e dalt, ifjú dalunkat
Sápadó ujjal — én még pengetem.

Nézd, hogy pereg a szívnek dús aranyja
S véle hogy fogy veszendő életem
S mégis — hallod a dalt ifjú hárfánknak húrján
Sápadó ujjal — én még pengetem.

ESRIEL CARLEBACH (HAMBURG): UTIJEYZETEK

*A katolikus templommá átalakított régi toledói zsinagóga héber díszei. Héber zsoltárversek u falon
A zsinagógát Sámuel Halévi építette 1360-ban*

Die berühmten „Hebraesken“ in Toledo

SPANYOLORSZÁG ÉS ZSIDAI EGYRÉSzt — MÁSRÉSzt

Egyrészt minden tizedik spanyol: zsidónak látszik és majdnem minden andaluziai: zsidó típus benyomását kelti. Másrészt minden valódi spanyol igyekszik is kimutatni, hogy ő tulajdonképpen zsidó. Ez divat. Giomenez Don Cabbalero miniszteri tanácsos, a zsidó ügyek referense szerint, Spanyolország igen élénken érdeklődik a zsidók iránt. Hiszen ezren meg ezren még mindig a spanyol nyelvet beszélik világszerte. Jehuda professzor vezetése alatt zsidó tudományos intézet működik. A spanyolországi zsidók elnyomására senki sem gondol. Egy lengyel származású zsidó, a szenátus tagja, leánya a királynő kíséretéhez tartozik. Mindebből pedig látszik, hogy az én utazásom Spanyolországban még a forradalom előtti napokra esik. Másrészt azonban együgyűség volna a spanyol zsidók nagy befolyásáról beszélni, amikor oly édes kevesen vannak, hogy még egy köztársasági pártinak is meg lehet bocsájtani. Igaz viszont, hogy a tudósok szerint, a spanyolországi lakosság fele zsidó származású és még ma is a hajdani marannusok szokásait követik, halálesetnél megtépik a ruhájukat, zsidó módra ragaszkodnak a gyászévhez, a falvakban fonott kalácsot sütnek szombatra, itt-ott megsózzák a húst. Egy-

szóval, vérszerint talán sok millió zsidó él itt, ha vallás szerint csak néhányan vannak is. Az 1492-es törvényt, a zsidók kiűzetéséről nem találták szükségesnek felfüggeszteni és ha itt-ott el is hangzottak felhívások, melyek a zsidókat bevándorlásra hívják fel, az inkább az idegenforgalmi hivatal prospektusának látszott: „Nézzétek meg a szép Spanyolországot!”

ZSIDÓK NEM, IZRAELITÁK IGEN

Alig száz zsidó család él ma egész Spanyolországban. Ezek is inkább mint „izraeliták” húzódnak meg szerényen. Mint zsidók talán ezek is az 1492-es kiutasító törvény alá esnek. De ez a csekély szám is elegendő arra, hogy két hitközséget alkossanak Madridban. 1870-ben engedték meg először, két-három zsidónak, hogy Madridban és Sevilleben letelepedjenek. Községet csak jóval később alakíthattak. Hiszen a katolikus egyház még a német protestánsoknak is megtiltotta, a vallás-község alapítását, a vallási szimbólumok nyílt használatát és imaházak emelését, sőt még a temető elkülönítési jogát is megtagadták tőlük. A zsidókról pedig még oly keveset tudnak, hogy pl. Észak-Spanyolországban még mindig az a néphit van elterjedve, hogy a zsidó ördöggülsejű lény, akivel a gyerekeket ijesztik. De a művelt városok sem tudnak sokat a zsidókról, régi zsidó templomok relikviáit

A toledo-i zsidónegyed

Toledos Judenviertel

Kordovában, mint mecset-ereklyéket állítják ki. Hogy szerte a világon spanyol zsidók a kiűzetés dacára a spanyol nyelvet beszélik és spanyol kultúrát terjesztenek, az ép oly kevésbé érdekli a spanyol politikusokat, mint ahogy a német nemzeti szociálistákat cseppet sem lelkesíti az a tény, hogy a zsidóság az egész világon a német kultúrának ápolója és lelkes befogadója.

KÍSÉRTETEKET HALLOK...

Node legalább most nincsen Spanyolországban antiszemitizmus. Ötszáz év óta nincs... Ám ez az öröm is korai. Annyi zsidó, amennyire az antiszemitának szüksége van, hogy „mentalitását” kifejezze, mindenütt akad. Hogy mennyi zsidó kell ehhez, nem tudtam eddig, most már tudom. Három... Kétezer tagja van a madridi német kolóniának és három zsidó tagja a német klubnak. És íme, máris „mozgalom” indult a „zsidótlanítás” érdekében, a „zsidó” Berliner Tagblattot lerendelték és röpcédulákat osztogattak — a zsidó befolyás ellen... Valami zsidókérdés kísért már Spanyolországban is. Pedig a kísértetektől, mik nincsenek, nem kellene beszélni. Ha egy szép napon visszatérünk Spanyolországba, egy valaki már itt van előttünk: a német antiszemitizmus kísértete.

A másik kísértet, amellyel találkoztam, félelmetesebb volt, dacára zsidó voltának... Egy este Algodor mellett ültem a mezőn. A nyájak hazatértek az alkonyatban, kis lámpák gyulladtak ki a faluban, pásztorok ültek a házak küszöbén. Ekkor egy jólmert hangot hallottam. Énekelt. Először halkán, aztán emelkedettebben. Érezni, hogy a test ide-oda hajlong, azután fájdalmasra válik a hang, új hangok jönnek hozzá, jajgatók és ujjongók. Mintha tévelygő hangok kórusa volna. Magam is velük dudolok. A régi, ismert Nigun ez. A Jesivának melódiája. Az éjjeli tanulásnak félreismerhetetlen, le nem írott, végtelen kottája. Hebron dallama az Örökkévaló „tonu rabbonon” (tanították a rabbik). Így énekelnek Elul éjszakákon. A gyertyaszállal az ujjak között, a talmudfoliánssal az asztalon. Énekelnek és himbálóznak hozzá. A Beth-Hamidrásban még vannak tizen-huszan, az egyik rákezd, a másik fel és alá járkál, a harmadik lapoz, az éjszaka az ablak alatt, a városka alszik, a Nigun él... Így volt ez Hebronban az öldöklés előtt, így énekeltek Slobodkában, Woloschinban és Wilnában... És ekkor egy autó túlköl. A parasztok abba-hagyják, körülnéznek, a Jesiva eltűnt. A városka, a barátok, a Nigun. Kasztilliai pásztorok ülnek a házak küszöbén és hallgatnak... Később Madridban gramofónlemezzen hallottam a dallamot: A mi Nigununk ez. De csodálatos, hogy Spanyolországban senkisé ismeri az eredetét. A mi Talmud-tanulásunk melódiája ez, amelyet, a maranumusoktól örökölték Spanyolország pásztorai...

Héber felirat a zsinagógából átalakított toledo-i katolikus templomban

Hebräische Widmungstafel der „Kirche“ del Transito (Toledo)

„ÁTVITEL TETUÁNBÓL“

Vigyázat! vigyázat! Jalfon főrabbi ünnepi szónoklata következik. Átvitel a tetuáni Juderiából:

„Isten szereti Cion kapuit jobban, mint Jákob minden csarnokát... Cion kapui a tanházak kapuit jelentik... amint írva van: Emeljétek fel, kapuk, fejeiteket, hogy bevonuljon a király... Ez alatt az írás tudóit értik, akik beengedik a Messiást a világba... Amint írva vagyon: a te kapuidban álltunk, Jeruzsálem... Mert kétféle kapuja van a világnak: a római és a jeruzsálemi. És a Zohár mondja: A két kapuból kétféle hang jön, Ézsau hangja és Jákob hangja. A kapukon keresztül vonulnak a városba. És kettőjük között fekszik a világ... És Isten jobban szereti az egyik kaput, mint a föld összes országait... Azért kell vigyázni, Izrael fiainak, nehogy a másik kapuba tévedjenek...”

A rabbi beszédjét halk énekek kísérték. Öreg emberek mormolták az ünnepi imákat. Köztük azoknak a poétáknak a verseit, akik itt, spanyol földön, az ősi nyelven, zengték az Úr dicsőségét... És az imádkozók között azoknak a mártíroknak utódai, kiket sem inkuizíció, sem máglyatűz nem tudott eltántorítani Cion kapujától...

Az átalakított „Oraun Hakaudesch“ a toledói templomban
Der „Oraun-Hakaudesch“, der zum Heiligen-
schrein wurde (Toledo)

Sámuel Halevi palotájának kapuja Toledoban
Haustor am Palast von Samuel Halevi (Toledo)

Lakos András: Versek

CIONBA VÁGYÓ ZSIDÓ SZÍVEKNEK.

Patai Józsefnek

Megértitek-e a Kelet mesterét,
Ki három színnel festi az útját:
A tenger messzi zöldjét, a sárga
Puszták homokját s az ég azurját?

A tenger habján úszik vágy-hajó,
A puszták szomjúságtól lihegnek —
S a kék ég dús kékéket hullat
Cionba vágyó zsidó szíveknek.

VILLÁMOK HORDOZZÁK A JÖVENDŐT

Villámok hordozzák a Jövendőt,
Bele-beledörög napjainkba.
Zavaros az élet, csupa álom,
Tik... tak... csak úgy járunk, mint az inga.

Testünk esendő, törékeny óra
A viharos élet-határon.
Rettegő szemünk részlobogó.
Röpkék a percek, de szép az álom.

Lelkünk az égen állócsillag.
Szíveink a hitet hordozzák
S ha villámok tépik a Jövendőt
A testünket felravatalozzák.

DR. FRENKEL JENŐ: SÍRKÖMŰVÉSZET

TARDOS TAUSSIG ÁRMIN MUNKÁIHOZ

A hit és a képzőművészet neveit ugyanegy töből képezi a biblia nyelve és e két fogalom mint ok és okozat található meg Tardos Taussig Ármin művészetében. Ami eszményiség és hívő érzés eltölti lelkét, azt formába öntve jeleníti meg előttünk művészete, hogy a művészet mindenki számára érthető nyelven tanítson, hirdesse a csüggeteg, kishitű ember előtt a lélek isteni voltát, örökkévalóságát. A megtértek és földönmaradtak lelkének együttmaradását, a kegyelet fonalának összekapcsoló erejét jelképezi minden megnyilatkozásában sírkőművészete.

A zsidó sírkő régi multra tekint vissza. Az Izrael név első viselője, Jákób állította a biblia elbeszélése szerint az első sírkövet. Az ősi időben a kövek nem voltak művésziek, csak az eltávozott nevét vésték bele, vagy szavakkal írták reá dicső tetteit. Még később is, amikor más népeknél szobrok és szimbólumok emelkednek a sírhantok mellett, a zsidó temetőkben szerte a világon a második parancsolat tilalma folytán csak egyszerű kövek sorakoznak és a kiválóbbak emlékét csak a kő nagyohbsága, vagy a szöveg hősege jelzi. Ami ábrázolás mégis előfordul, az csak kevésbé kiemelkedő domborvésés, az elhunyt családjának, vagy törzsének (kohén, lévi) megjelölésére.

A mi művészünk nem gátolja kifejezéseiben az ember és állat ábrázolásainak tilalma. A kőanyag formálásával és arányításával, vagy növényjelkép alkalmazásával juttatja kifejezésre gondolatait.

Mily gyönyörűen nyilatkozik meg a temesvári Drexler-féle sírkövön, ahol egy korán távozott leánynak állít emléket. Hatalmas oszloptőből, — miként az erős ágak zsenge hajtása, — gyenge, sudár oszlopocska tör ég felé, mely, az Élet nehéz terhét el nem bírván — derékon tör ketté. A sírdomb, mintegy kőbölcsőbe ringatva — a gyászoló szülők bőségszaruja, szerető gondossággal mintegy örök álomba ringatva... Így nézve ez a sír úgy hat, mint a gondos zsidó szülő márványba formált síremléke... „és a szeretet el nem múlóan: örök.”

Még beszédesebb a Zilczer Irén síremléke, ahol a virágtartót betöltő túláradó rózsacsokor a női nem ideális tagjait jelképezi, melyek közül korafonnyadtan, megtörve hull alá egy rózsa. A Faragó-család a holdog, áldozatos családi élet és benső meghittség szimbóluma. Megkapóan jelképezi a gyermeki hálás szeretetet a *művész atyjának síremléke*. Hatalmas márványtömb, inkább méret- és anyaghatással, mint formabeszédre való törekvéssel. Két támpillér között. A gyermeki hálás szeretet, mely szülőket kísér egy életen át, mindaddig, míg minden emberi támasz erőtlenné válik... és a halál győzedelmeskedik.

Tardos Taussig Ármin síremlékei többnyire a magasság felé török. Csak egy kő fekszik a szegedi temető egyik útja mellett a sírhantot beborítva.

A művésztárs és jóbarát síremléke ez: Heller

Ödöné. Így találták az ő tetemét a nagy folyóút szélén heverve, amint gyilkos kéz és szennyes vízáradat oda vetette. És amint Mózes méltó elkeseredésében a nép eltévelyedése miatt a frigy kőtábláit a földre dobta, úgy vetette földre a baráti elkeseredés e táblát is, de rajta nem szent igék szavai vannak szét-törve, hanem a művész palettája és ecsetcsomója, melyet közepén zúzott darabokra a megvadult emberi indulat kitörése.

Régi bölcseink tanítása szerint a sírkövek nézetése elfeledteti az ember szerzett ismereteit. Tardos Taussig Ármin sírköveinek látása feledteti régi felfogásunkat és érzésünket a temető iránt. Ha előbb borzalommal léptük át a temető kapuját, azokat a sírokat, amelyek mellett Tardos Taussig Ármin sírkövei emelkednek, azzal az érzéssel látogatjuk, amellyel életben lévő szeretteinket keressük fel, mert egyéniségüket újból és újból megeleveníti előttünk a csodatevő Művészet.

Tardos Taussig Ármin: Atyám síremléke a temesvári belvárosi zsidó temetőben

Kis leány sarköve

Tardos Taussig Armin: Sarkövek

Részlet atyám síremlékéből

Heller Ödön festőművész síremléke

A szegedi zsidó hősi halottak emléktáblája

Tardos Taussig Ármin : Drechsler Albertné siremléke

Tardos Taussig Ármin : Siremlék

ÚJ KÖNYVEK

DR. SCHULCZ FÜLÖP: RABBI SAMUEL BEN R. SIMSON HÉBER LEVELE, KÖZÉPKORI ÚTLEIRÁS A SZENTFÖLDRŐL. A középkorból alig néhány zsidó Palesztina-utazónak az írása maradt fenn. Nagy értékkel bír tehát minden olyan írásemlék, mely a középkori Palesztinára vonatkozó adatokat tartalmaz. Rabbi Samuel ben r. Simon útleírásában sok ilyen értékes adatot találunk. 1210 tavaszán érdekezett meg R. Samuel Palesztinába és mielőtt végleg megtelepedett volna, bejárta az ország összes nevezetes helyeit. Útjáról részletes levélben számolt be. Megemlíti minden várost, minden zsinagógát, minden sírhelyet, melyet útjában meglátogatott. Levelét valószínűleg Franciaország vagy Anglia valamelyik hitközségének vagy rabbijának küldte. A levélnek igen nagy hatása volt. A következő évben több mint 300 angliai és franciaországi rabbi vándorolt ki Palesztinába ennek az útleírásnak a nyomán és 30 év múlva megalakult Jeruzsálemben az első askenaz ritusú hitközség. Igen érdekes történelmi dokumentumot bocsájtott közzé dr. Schulcz Fülöp, mikor ezt a levelet héber eredetiben és magyar fordításban, tudományos, összevető és magyarázó jegyzetekkel ellátva kiadta.

P. Gy.

Tardos Taussig Ármin : Faragó Albert atyja siremléke a szegedi zsidó temetőben

DR. LAMEC SAAD: SECHZEHN JAHRE ALS QUARANTANEARZT IN DER TÜRKEI UND PALESTINAERINNERUNGEN. (Dietrich Reiner [Ernst Vohsen] Verlag, Berlin.) Igen érdekes és tanulságos művek dr. Saad könyvei. 30 éven keresztül viselte nehéz hivatalát Törökországban, melyhez abban az időben Palesztina is hozzátartozott. 16 évet ebből mint „Quarantanearzt“ töltött el, kikötőkben, Konstantinápolyban, Burgasban, Trapesunban, Erzerumban, Jaffában, sokszor hónapokon át pestisbetegek közé vezette hivatása és nem egyszer kellett a betegségen kívül a benszülöttek bizalmatlanságával, sőt ellenségeskedésével is megküzdenie. Mindkét könyvet számos illusztráció díszíti, fényképfelvételek a városokról, ahol a szerző tartózkodott, az első könyv végén pedig térkép nyújt áttekintést azokról az utakról, melyeket mint orvos bejárt. N.

Tardos Taussig Armin : Fali szőnyeg a szegedi templom képével, talisz és teflin motívumokkal.
(Dr. Frenkel Jenő rabbi tulajdona)

Tardos Taussig Armin : Vasrács Fogel Antal és neje síremléke körül, menora-motívumokkal

Dr. J. MÜNZ: JÜDISCHES LEBEN IM MITTELALTER. (M. W. Kaufmann Verlag, Leipzig, 1930. 8°). Értékes adalékokat szolgáltat Münz új könyvében a német zsidók kultúrtörténetéhez. Érdekesen rajzolja meg a középkori zsidók családi életét, végigkíséri a családot különböző korszakaiban: bemutatja a gyermeknevelést, a tanulást, a lányok és asszonyok életét, a házasságkötést, a lakodalmi ünnepet. Azután rátér a kereskedelemre és iparra, a zsidó orvostudományra, végül pedig bezárja munkáját a középkori zsidó etika jellemzésével. Az érdekes könyvet sok reprodukció és illusztráció díszíti. Gy.

SALOM ASCH: SABBATAI ZEVI. (A Jewish Publication Society of America kiadása, Philadelphia, 1930. 8°.) Salom Aschnak egyik régebbi munkája a Sabbatai Zevi című háromfelvonásos tragédia. Most angol kiadásban jelent meg ez a fölötté érdekes, megragadó hatású dráma, mely zord erejével néhol Aeschylos Prometheusára emlékeztet. A síma, gördülékeny fordítás Florence Whyte és George Kapall Noyes munkája. Ö.

HANNA EMMRICH: DAS JUDENTUM BEI VOLTAIRE. (Priebatsch's Buchhandlung kiadása, Breslau, Ring 58, 8°.) Mint a Wilhelm Horn, Paul Merker és Fritz Neubert szerkesztése alatt álló „Sprache und Kultur der Germanisch-romanischen Völker“ című sorozat romanisztikus sorának 6-ik kötete jelent meg Hanna Emmrichnek ez a munkája, mely egyúttal doktori disszertációja is volt. A nagyértékű, komoly tudományos munka, mely kimerítően ismerteti Voltaire nézeteit a zsidókról és a zsidóságról. Voltaire módszerét, forrásait, ábrázolási módját és végül motívumait.

Tardos Taussig Armin : Dr. Pogány György és szülei sirhlye a szegedi zsidó temetőben

RAKOUS VOJTECH: A VÁLASZÚTON*)

Ezernyolcszázhatvanat írtak akkor; öreg zsidók, ma, amikor a sír szélén állanak, legszívesebben erre a dicső időre emlékeznek vissza. Felejthetetlen fordulatot értek meg: a zsidó, ez a századok óta bilincsbe vert rabszolga — emberré lett. A bilincsek lehullottak, a zsidónak szabad volt immár költözködni és földet birtokolni. Lehullott az a bilincs is, amely legfájdalmasabban sebezte meg a zsidók lelkét: a zsidónak szabad volt megnősülni. Nem volt többé szüksége a hatóságtól drágán megvásárolt engedélyre, akadálytalanul megnősülhetett, mint bármely más alattvaló. A zsidóknak fejébe szállt ez a szabadság, mint az új bor. Tüntettek az eleddig aggodalmasan rejtegetett vagyonnal, a templomokban hálaadó istentiszteleteket rendeztek, amelyeken a zsidó asszonyok szokatlan pompával jelentek meg; és lakodalmakat tartottak... Az egész megelőző tiz esztendő alatt nem tartottak annyi lakodalmat, mint ebben az évben. Az évekig húzódó eljegyzéseknek és ismeretségeknek, amelyek a hatóság tilalma folytán nem végződhetek esküvővel, egyszeribe vége lett. Ezeket az egymást érő esküvőket sohse látott pompával és fénnel ülték meg és az akkori lakodalmi bálokról és vendégségekről még évek múlva is csodákat beszéltek. Nemcsak fiatalok házasodtak akkor, hanem oltár elé járultak ősz, kortól és szenvedéstől meghajolt emberek is. Ezek évek hosszú során át nem kapták meg a házassági engedélyt, de a rabbi titokban összeadta őket — „suba alatt“, így nevezték az ilyen, aggodalmasan titkolt házasságokat. Az oltárhoz siettek, sokan már életük alkonyán, hogy hátrahagyassák gyermekeiknek a legdrágább örökséget: a tisztas apai nevet. Eddig csak az anyjok nevét viselhették.

Boldog, áldott esztendő!

Ugy látszott, hogy még a természet is megünnepli. Legalább is a zsidóknak úgy tetszett, hogy még nem értek meg ilyen szép nyarat, hogy a nap még sohasem ragyogott ilyen pazarul, a madarak éneke sohasem zengett edesebben és hogy sohasem borította dúsabb termés a mezőt, mint ebben az emlékezetes esztendőben.

Ennek az örvendetes nyárnak az elején, sugaras, verőfényes napon, mikor az idő már délre járt, egy öreg zsidó lépdelt a Hermanvárosból Csaszlavba vezető végnélküli poros országúton. Nyilván hosszú utat tett már meg. Oly fáradt volt, hogy már alig vonszolta magát, kopott ruhája, rongyos cipője csupa por volt.

Magas, kiaszott alakja egészen meggörnyedt, talán a kortól, talán a szenvedéstől, vagy betegségtől. Arca nem volt az akkori zsidó szokás szerint simára borotválva, hosszú ősz szakállt viselt. A haja hófehér volt és kolduló zsidónak látszott. Nagy számmal vándoroltak akkoriban ilyenek városról-városra. Járás közben nehézkesen támasz-

kodott botjára. Az országút mindkét oldalán dús gabonatermés hullámozott, jobb felől a cholfi erdők sötétlettek és az érő gabona nehéz illatától volt terhes a levegő. De úgy tetszett, hogy az öreg zsidó semmit sem látott ebből az egész mámorító szépségből. Epedő tekintettel nézett folyton előre és minál közelebb jutott a podhorányi magaslathoz, annál gyorsabban lépkedett, mintha levált volna róla a halálos fáradság. Már nem is támaszkodott menet közben botjára. Nagy lihegve elérte végre a podhorányi hegy tetejét és egyszerre csak megállott, mintha varázsütés érte volna. A bot kiesett remegő kezéből, égő szeme előtt a széles csaszlavi síkság tünt fel. Sehol egy teremtet lélek, a halotti csendet csak a mezei tücskök egyhangú éneke törte meg és a júliusi déli nap sugarától izzó levegő rezgett a forróságtól.

Mandelik Ádám húsz év óta először pillantotta meg ismét szülőföldjét, húsz év óta először látta viszont sóvár szeme ezt a végtelen csaszlavi síkságot, amelynek nincsen párja egész Csehországban. Sehol egy erdő, sehol egy halom. Ameddig csak a szem ellátott, vetés hullámozott, mint végtelen és parttalan tenger. A csaszlavi torony e tenger közepén élesen rajzolódott a sötétkék égre és a síkságon szétszórt fehér falvacskák pedig, mint megannyi pusztasziget emelkedtek ki belőle.

Minden úgy volt, ahogy régen...

Amott Zbislav és Zaricany, Bily Podol és

*) Rakous Vojtech, a kiváló cseh-zsidó író, méltán számottarthat az egész zsidóság érdeklődésére. Nem nagyszámú, de annál népszerűbb és elismertebb írásai kivétel nélkül a zsidó életből merítik tárgyukat. Egyesegyedül is áll a cseh irodalomban, amelynek részéről új területet fedezett fel és eddig ismeretlen típusokkal gazdagította.

Világos kifejezés, az emberi lélek eddig rejtett oldalainak feltárása és érzéseinek egyéni volta avatják őt művésszé, az a bátorság és újtás pedig, hogy a zsidó életnek azelőtt észre sem vett mozzanatait mutatja be, speciálisan zsidó íróvá.

Jellemző sajátága a szeretetreméltó humor, amely csaknem minden írásán elomlik. A nagyon jószívű, de a ferdeségek számára különösen élesszemű ember munkái ezek a kis rajzok, amelyek között egyedül áll vigasztalan komorságával „A válaszúton“ című novellája.

Rakous Vojtech, családi nevén Österreicher Adalbert, a csehországi Brázdím faluban született, valószínűleg 1863-ban. Egyik kedves, tréfás elbeszélése éppen arról szól, hogy miért nem biztos ez a dátum. Sokgyermekes házaló és gazdálkodó zsidónak a fia volt. Egy évig járt zsidóiskolába, azután csehül folytatta a tanulást. Maga is házalóskodott, majd Prágába került kereskedősegédnek s itt lett belőle író is. Herben, a kiváló cseh író fedezte fel és vezette be az irodalomba. Ma pedig cipokereskedő Liberában, Prága egyik külvárosában az ismert író, aki jó zsidó módjára dolgozik a családjáért.

Munkáit Jandek, a cseh-zsidó író, németre fordította, a legkiválóbb cseh illusztrátor, Kaspar és a cseh-zsidó festő, Justia szövegképekkel látták el. „A válaszúton“ című elbeszélését angolra is lefordították.

Semtes és emitt a podhoranyi hegy lábánál... Starkoc! Egészen tisztán kivette a többi tető között a starkoci zsidóház szalmafedelét. E fedél alatt született, alatta élte át a gyermekkor boldog éveit, ábrándozta végig férfikorát, itt érte meg a legnagyobb boldogságot és itt sujtotta a legborzasztóbb csapás. Az a kis zsidóház, az a kicsiny, csendes falu volt az ő egész világa. Itt találta meg és vesztette el ismét a legdrágábbat: az asszonyt és a gyermeket. Nem haltak meg, de ő meghalt a számukra. Az egész világ előtt szabad volt Mandelik Ádámnak élnie, de e két lény számára halottnak kellett lennie. Akkor azt gondolta hogy örökre, de ma olyan idők járnak, amikor a halottak is fölkelnek a sírból.

Starkoc felől fehér országút kígyózott a podhoranyi magaslat tetejéig. Itt érte egy másik országút, amely Ronovból Preloveba vezetett és azon a helyen, ahol Mandelik Ádám állott, választót alkotott a kettő: a podhorányi választót. S amint ő erről a választútról a viruló, a déli csöndben szendergő tájra tekintett, maga előtt látta az egész addigi életét. Egyik kép a másik után bukkant fel lelke mélyéből. Itt, a podhorányi választótól jobbra és mögötte a széles mezőn van a podhorányi zsidótemplom. Kisfiú korában minden szombaton ide járt apjával és bátyjával, később, apja halála után, csak a bátyjával. Mindent maga előtt látott világos, élénk színekben. A starkoci zsidóháznak ócska szalmafüdele alatt játszódtott le az ő egész elmúlt élete. Csak egy testvére volt, a három évvel idősebb Áron. Atyja a zlebi hatóság védelme alatt állott és ez gyakorolta fölötté a bíraskodás jogát. A zlebi hatóság engedte meg neki, már jórég, mikor valahonnan Turnovskóból ide került, hogy megtelepedjék a starkoci zsidóházban, amely ugyancsak rozoga és évek óta lakatlan volt. A starkoci zsidó hamarosan megtudta nyerni a hatóság és a majorbeli gondnokok jóindulatát és rövid idő múlva nem volt olyan major a zlebi uradalomban, ahol más zsidónak adták volna el az ócskavasat. Nőtlen volt és amikor Starkocban meggyökeresedett, sikerült neki házassági engedélyt szerezni. Menyasszonyért egészen Turnovskóba ment — kilenc esztendeig voltak titokban eljegyezve — és ez időtől fogva nem volt elégedettebb ember a starkoci zsidónál. Amilyen elégedetten élt, úgy is halt meg. Halála után a fiai gazdálkodtak édesanyjukkal. Akkoriban Áron, az idősebbik, már huszonöt éves volt és teljesen be volt avatva apja mesterségébe. Nemcsak a mesterséget örökölte tőle, hanem a hatóság és a gondnokok jóindulatát is. Szívvel-lélekkel kereskedő volt és e tekintetben messze túltett az apján. Amaz meg volt elégedve, ha volt a családjának kenyere, fedele. Mandelik Áron azonban már sokkal többre vágyott. Rosszabbul állott a dolog a fiatalabb Ádámmal. Ez nem volt gyakorlati ember, hanem álmodozó, lágy természetű, magát alárendelő. Míg Áron éjjel-nappal utazott és egyre járta az uradalom majorjait, Ádám napo-

Rakous Vojtech arképe

kon át otthon ült a chumisok és egyéb vallásos könyvek olvasásába merülve; volt belőlük ép elég. Nyáron legszivesebben a podhorányi magaslaton álmodozott és képes volt órákhosszat bámulni a végnélküli császlavi síkságra, s a rajta szétszórt fehér falvakra, meg a közepén égnek meredő császlavi toronyra.

Valami praktikus tevékenységre Mandelik Ádám egyáltalán nem volt alkalmas. Szombaton és ünnepek alkalmával előimádkozott a podhorányi templomban — akkor még nem volt ott rabbi —, szorgalmasan látogatta a beteg hitsorsosokat távoleső falvakban is, imádkozott a haldoklók mellett és senki sem tudta egész Császlavban olyan pontosan az előírás szerint felöltöztetni s a sírbételhez előkészíteni a halottakat, mint ő.

Csöndben és meglegedésben folyt az élet a starkoci zsidóházban.

Azután évek múlva meghalt az anyjuk és a fiúk magukra maradtak. Áron akkor már harmincnyolc, Ádám harmincöt éves volt. Édesanyjukkal csaknem egyidőben halt meg a szomszédos Zbislavban egy szegény, özvegy zsidóasszony és egyedül maradt utána — se barátja, se rokona — árva kisleánya. Teri húsz éves volt és Isten rendelkezését látta benne, hogy Mandelikék mindjárt a

temetés után felajánlották neki, hogy költözzék át hozzájuk a starkoci zsidóházba és lássa el a háztartásukat meghalt édesanyjuk helyett.

A fiatal leány odajöttével egészen megélenkült az ócska, hallgatag zsidóház. Mint mikor az elhagyott berekbe egész sereg madár költözik.

Szép volt Teri. Karcsú, mint egy fenyőszál, kicsiny, bájos feje alig bírta el dús, fekete haját és sötét, édesnézésű szeme volt. A fiatal leány odajöttével csodálatosan megváltozott az álmodozó, töprengő Ádám. Nem ült többé naphosszat a chumis és a vallásos könyvek mellett, nem töltött órákat a podhorányi magaslaton, a császlavi síkság szépségeit bámulva... A fáradhatatlan Áron viszont folyton utazott egyik majorból a másikba, gyakran napokig haza sem jött, a csendes Ádám pedig minden idejét a fiatal leány társaságában töltötte. Néha napokon és éjeken át maguk lakták a zsidóházat. És Ádám eddig nem ismert asszonyt... S megtörtént, aminek meg kellett történnie...

Egy szombati napon, mikor hazafelé tartottak a podhorányi templomból, Áron azzal a hírrel lepte meg öccsét, hogy meg akar nőszülni. A hatóság jóindulatát biztosra vette, az idősebbik lévén, aligha fognak neki nehézségeket támasztani. Menyasszonyért nem megy messzire s bár nem beszélt még erről Terivel, de azt gondolja, hogy boldog lesz, ha a Mandelik Áron felesége lehet. Halotthalvány arccal, lehorgasztott fejjel győnta meg Ádám bátyjának, hogy Teri már az övé és anya lesz. Áron ezt a hírt látszólag nyugodtan fogadta. Nem kelt ki féltékenyen és haraggal, még csak nem is tett szemrehányást az öccsének. Csupán mérhetetlen gond tükröződött a szemében. Tudta, hogy Ádám, mint fiatalabb, sohasem fog nőszülési engedélyhez jutni, amíg ő, Áron, életben lesz és hogy Ádám és Teri — mint annyi más — számára egyetlen megoldás a titkos esküvő. Áron maga buzgólkodott — nem neheztelt — és mindent előkészített a titkos esküvőre. Egy szép napon aztán a két testvér és Teri elmentek Császlavon át Dobrovitovba. Itt a rabbi titokban megeskette a fiatalokat. Isten előtt férj és feleség voltak, de a hatóság és az egész világ előtt Ádám nőlen ember volt, Teri pedig hajadon leány s a két testvér gazdasszonya. Áron öccsének esküvője óta heteken át utazgatott és csak vendégként volt otthon. Midőn fél évvel a titkos esküvő után Terinek kisleánya született, az egész világ azt hitte, hogy a gyermeknek a világi Áron az apja és sem a házasság, sem Áron nem cáfolta meg ezt az általános hiedelmet. Zsidó leánynak szabad volt gyermekének lenni, ezért nem járt semmiféle büntetés. Igaz, voltak elnéző hatóságok, amelyek az alájuk tartozó zsidók titkos esküvői felett is szemet hunytak, de gyakran megtörtént, hogy a hatóság, tudomást szerezvén az alája tartozó zsidó titkos esküvőjéről, kérlelhetetlen szigorúsággal büntette az ilyen kihágást. Kiutasította az uradalomból az illető zsidót, vagy pedig az asszonyt s úgy

bánt el vele, mint valami örömléánnyal. A kiutasított zsidó semmiképpen sem tudott más uradalomba bejutni és nem volt ritka látvány az ilyen zsidó, amint feleségével és gyermekeivel bolyongott a világban és koldult a szerencsésebb hitsorsosok ajtajánál. Vagy csak az asszonyt utasította ki a hatóság és kényszerítette rá, hogy férjét és gyermekeit elhagyja. Éppen a zlebi uradalomban beszéltek néhány ilyen borzasztó esetről s ha ezek szóba kerültek, Mandelik Ádámot és fiatal feleségét rémület és aggodalom fogta el. Így állott kegyetlen bosszút a zlebi gondnok valami csekélység miatt a loncsici Geigeren. Tudta, hogy titkos házasságban él és az uradalmi hajdúval kivitette feleségét a határra. Ez idő óta senki sem látta Geigernét. Csak beszéltek róla, hogy koldusasszony lett belőle és sötét éjszakákon járt haza meglátogatni férjét és gyermekeit. Aztán elpusztult valahol a nagyvilágban. S más eset is történt évekkel ezelőtt. Zehubban egy Löwi nevű zsidó élt titkos házasságban. A fiatal, bájos zsidóasszonyra szemet vetett a főgondnok és mivel nem hajlott a szóra, erőszakkal elhurcolták az otthonából és kivezették az uradalom határára. Hiába térdepelt Löwi a gondnok előtt, hiába nyujtogatta három kis gyermek a kezét az édesanyja után... Harmadnap megtalálták a holttestét Zlebben, a kastély halastavában. Sok ilyen történetet emlegettek a zlebi zsidók s csakis ez a mindenható felsőbbbségtől való állandó rettegés zavarta meg a fiatalok boldogságát. A kis Fanny — Ádám anyja után hívták — törekény volt, mint egy kis virág és csicsergő, mint egy madárka. A nagybátyja, Áron, szeretettel dédelgette, ha nagyritkán otthon volt a starkoci zsidóházban.

Igy teltek az évek. A kis Fanny már hároméves volt, amikor Áron egyszer szokatlan időben jött haza. Teljesen fel volt dülva s alig állt a lábán. Nehezen, összefüggéstelenül dadogott és a halálos rémület szólt belőle. Áron a halálos ítéletet hozta meg Ádámnak és feleségének. A zlebi gondnok maga elé idézte és közölte vele, hogy tudomására jutott, miszerint ő, Áron, meg nem esküdve, vagy titokban megesküdvé él együtt egy nővel és hogy e meg nem engedett viszonyból gyermek született. A hatóság nem hajlandó ilyen bűnös viszont megtűrni a területén és négy héten belül be kell mutatnia Áronnak a hatóságnál a házasságlevelet, hogy rendesen és nyilvánosan meg van esküdve. A nőszülési engedélyt, mint két testvér közül az idősebbik, meg fogja kapni. Bevallhatta-e Áron, hogy Teri nem az ő felesége, hanem az öccsée, Ádámé? Ádám, mint fiatalabb, sohasem kapta volna meg a nőszülési engedélyt. És azután? Nem érte volna Terit ugyanaz a sors, mint a loncsici Geigernét, vagy a zehubi Löwinét? Áron elvesztette a fejét és gondolkodás nélkül megígérte, hogy négy héten belül bemutatja a házasságlevelet, bizonyosságul annak, hogy Terivel rendesen és nyilvánosan meg van esküdve.

Az ócska starkoci zsidóház falai már sokszor

láttak gyászt és siralmat, de még sohasem hallották a kétségbeesésnek és gyötremnek olyan kitörését, mint most Ádám, hogy Terit megóvja a szerencsétlenségtől, a legszörnyűbb áldozatra szánta rá magát. Elhatározta, hogy elválik Teritől és örökre elhagyja feleségét és gyermekét. Hadd esküdjék meg Áron nyilvánosan Terivel és négy hét leforgása előtt bemutatathatja a házasságlevelet a hatóságnak. Ádám pedig elbujdosik és soha többé nem tér vissza. Biztosan jó férje lesz Terinek és igaz atya a kis Fannynak. Szent fogadalmat tett Áron előtt, hogy soha, míg él, nem fogja jelenlétével az ő nyugalma megháborítani. Hiszen amúgy sem bírná végignézni, hogy a felesége és gyermekének anyja más férfinak a hitvese. Inkább a halál... Nagy a világ s ő el fog tűnni benne örökre. Még látni akarja, hogy a rabbi Áront megesketi Terivel, azután hadd tartsák meg érte mindketten a gyermekével együtt az előírt hétnapos gyászt. Meg fog halni a számukra.

A starkoci zsidóházban töltött utolsó négy hét eseményei szörnyű álomnak tűntek fel Mandelik Ádám előtt. Másnap ugyanazon az úton ment feleségével Császlávon át Dobrovitovba, amelyiken az esküvőre mentek volt, hogy a rabbi aki titokban áldotta meg frigyüket, felbontsa házasságukat. Az öreg rabbi, mikor a szomorú szertartás végeztével elbocsátotta őket, így szólt: „Minden embernek megvan a maga baja, de nekünk zsidóknak olyan keserveink vannak, amelyet senki más nem ismer.”

Midőn Mandelik Ádám és Teri hazatértek, nem voltak többé férj és feleség. Ádám a közös szobából átköltözött a benyílóba, ahol a bátyja, Áron szokott aludni. Halálos csend volt teljes négy héten át a zsidóházban, mint temetés előtt. Csak a kis Fanny csicsereggett egész nap, nem tudván semmit a rémségekről, amelyek az ő zsenge életét fenyegették.

Elérkezett az esküvő napja. Ilyen lakodalmra senki sem emlékezett Starkocban. Eljött az öreg dobrovitovi rabbi két tanulóval és zárt ajtók mögött megeskette Áront Terivel. Rögtön az esketés után elmentek a rabbi és a tanúk. A rabbi távozása után Mandelik Ádám azonnal készülődni kezdett, hogy örökre elhagyja otthonát, feleségét és gyermekét. Sietve batyuba kötötte chumisát és imakönyveit, megcsókolták egymást a bátyjával, remegő kezét bámuló gyermeke fejére tette, s ajkai áldást rebegtek. Azután feleségéhez fordult. Az ő lehajtott fejére is rátette áldólag a kezét s midőn visszavonta, Teri a földre hanyatlott. Ájultan viték Áronnal a nászi ágyra.

Mandelik Ádám elbujdosott a zsidóházból, szülőföldjéről a széles világba. Ugyanazon az országúton, amelyen ma, húsz év múlva visszatért, menekült akkor az otthonából. Semerre sem nézett, csak ment folyton előre, Hermanvároson, Chrudimon, Leitnoritzen keresztül, míg végre idegen, ismeretlen tájékon eszmélt fel. Ment, mendégelt, terv és cél nélkül és csak arra vágyott, hogy

fáradt tagjait, alélt fejét lehajthassa valahol egy gyepek árokba és meghaljon.

Nem halt meg. De szembekerült a halállal, amely egy más, fiatalabb emberéletet követelt. Morvaországba ért és Boskovicnál, Isten háta mögötti kis faluban egy szegény zsidó hajlékába ment, akinek éppen haldoklott az ötesztendő kisfia. Nem akadt senki, aki a haldokló gyermek mellett elmondja az utolsó imádságokat. Az ismeretlen, zsidó úgy jött a halál házába, mint az ég küldöttje. Szó nélkül kivette batyujából az imakönyvét, odaállott a haldokló gyermek ágyához és elkezdett imádkozni. Csodálatos egy imádkozás volt az. Így nem imádkozott még a boskovici rabbi sem. A szobában elcsittult a sírás és csak az imádság szavait lehetett hallani, amelyek összevegyültek a gyermek végső lehelletével. Lelke legeslegmélyéből imádkozott Mandelik Ádám; nemcsak ezért az ismeretlen gyermekért könyörgött, aki itt haldoklott, hanem a tulajdon gyermekéért is, a feleségéért és a saját elgyötört lelkének nyugalmaért... és mindazokért a zsidó testvéreiért, akik, miként ő, céltalanul bolyongtak a világban. Olyan volt, mint hogyha maga az Isten lépett volna a nyomorúságos zsidó hajlékba s mintha az ismeretlen zsidó vele szólott volna szentséges, hév beszédben.

Midőn a gyermek kiszenvedett, Mandelik Ádám lefogta a halott szeméit és a temetés napjáig ottmaradt a gyászoló házban. Mindent maga készített elő a temetésre és a halott gyermeket a boskovici temetőbe szállította. Majd ismét továbbment, de most már nem céltalanul. Mandelik Ádám a haldokló gyermek ágyánál új életcélra talált. Morvaországot nem hagyta el többé. Leginkább az eldugott kis falvakat kutatta fel s a legszegényebb zsidó hajlékokba ment. Itt ápolta a súlyos betegeket, imádkozott a haldoklók mellett, virrasztott a halottaknál és előkészítette őket utolsó útjukra. Még más feladat is akadt a számára. Megtörtént, hogy egyesek hajlott koruk vagy betegségük miatt nem tudták elmondani Jó Kippur előtt a halottak sírjánál az előírt imákat. E sírokhoz Mandelik Ádám járt el imádkozni helyettük. Végigvándorolta egész Morvaországot, temetőről-temetőre járt. Idegen, sohasem ismert embereknek a sírjánál oly forrón imádkozott, mintha szerettei nyugodnának bennök. Az idegen, mindig szoború zsidót, akiről senki sem tudta, hogy kicsoda és honét jött, nemsokára szentként tisztelték a szegény zsidóság körében.

Folyton temetőkkel, haldoklókkal és halottakkal volt dolga; s ez a szenvedéssel és siralommal való állandó érintkezés csillapította az ő saját fájdalmát és visszaadta lelki nyugalma. Nem mintha feledett volna... Nem feledett! Teste egyik haldoklónak ágyától a másikéhoz, temetőről-temetőre vándorolt, hanem a lelke sokszor bolyongott messze onnét a császlavi síkságon. Álmában gyakran hallotta felesége és gyermeke hangját és majd meghalt az utánuk való mérhetetlen epekedéstől.

Kibírta és új meg új irgalmas cselekedetekben talált ismét új megnyugvást. De hamar megöregedett Mandelik Ádám. A lelki kín számtalan barázdát vésett arcára, haja megsürkült, szakálla hófehér lett. Nyaka meghajlott, magas alakja megörnyedt s ebben a szomorú, bánatos aggastyánban senki sem ismerte volna fel többé a starkoci Mandelik Ádámot.

✱

Húsz esztendeig, húsz hosszú esztendeig kóborolt Mandelik Ádám Morvaországszerte. Az 1859. év vége felé Morvaországban elkezdtek híresztelni, hogy a császár szabadságot adott a zsidóknak. Szájról-sájra járt. A zsidóknak szabad költözködni! A zsidóknak szabad földet birtokolni! A zsidóknak szabad megnősülni!

A zsidóknak szabad megnősülni! Mandelik Ádám mintegy kábulatban járt egyik helyről a másikra. A régi sebek felszabadultak és újra véreztek. A nehezen megszerzett lelki nyugalmat vad vihar verte fel. A zsidóknak szabad megnősülni! Teri ismét az övé lehetne, ha... igen, ha Áron megtenné ugyanazt, amit ő, Ádám, Teri biztonságáért ezelőtt húsz évvel megtett... Ha Áron elválna tőle... Igaz, hogy Ádám' szent fogadalmat tett, hogy soha többé nem tér vissza, hogy halott lesz a számukra s a halottaknak nem kell a sírjokból fölkelni. De ha olyan csodák történnek, hogy a zsidó egyforma lesz a többi emberrel, akkor még a halottaknak is szabad visszatérniök az életbe... Elment Boskovicba. A boskovici rabbinál nagy becsülete volt számtalan irgalmas cselekedete révén. Mandelik Ádám fölfedte előtte életének titkát és tanácsot kért tőle. Az öreg rabbi megerősítette a zsidók szabadságáról szóló összes híreket, megmondta neki, hogy már semmi sem gátolja a zsidókat abban, hogy kedvük szerint házasodjanak, de erősen rábeszélte, hogy élje már le Istennek tetsző életét önkéntes száműzetésében és ne térjen vissza az előbbi életébe. Húsz esztendő hosszú idő és ki tudja, milyen viszonyokat találna a volt otthonában? Ki tudja, hogy nem idézne-e fel a visszatérése újabb szerencsétlenséget? Mandelik Ádám megígérte ugyan, hogy megfogadja a rabbi bölcs tanácsait, azonban hiába iparkodott, hogy szíve hangos szavát elnémítsa. Elmult a tél, már a tavasz is végefelé járt és ő egyre jobban epekedett felesége és gyermeke után. Mintha a beköszöntő nyár izzó sugarai elbódították volna az érzékeit. A megfontolásnak már-már vége volt. És egy napsugaras, a kezdődő nyár bűbájával teli regelen eltökélten útnakeredt. Ugyanazon az országúton, amelyen húsz évvel azelőtt elmenekült feleségétől és gyermekétől, ugyanazon az országúton tért vissza hozzájuk. Mintegy álomban maradt mögötte az út. Elhagyta Chrudimot, Hermanvárost, már a podhorányi magaslat válaszfútján állott és mohó tekintettel bámulta a császlavi síkságot. Célnál volt. Húsz év múlva ismét meg fogja látni feleségét és gyermekét!

Észre sem vette, hogy a Starkoc felőli úton sietős léptekkel tart arra egy ember. Csak akkor rázkódott össze, amikor egészen közélről hallotta a hangos köszöntését. Hitsorsos... Talán valami ismerős? Figyelmesebben nézett rá. Nem, nem ismerte. Kicsiny emberke volt, már idősebb és a gyors hegymászástól egészen elfulva állott meg előtte.

— Starkocba, Starkocba? — tudakolta és beszéd közben hadonászott a kezével; egész teste izgett-mozgott, mintha kéneső lett volna benne.

Mandelik Ádám némán bólintott.

— No és messziről jön?

— Morvaországból.

— Egészen Morvaországból? — csodálkozott az emberke. És egyszerre csak biztatást sem várva, elkezdett beszélni s a szavak csak úgy patakzottak a beszédes szájából, mint a megdagadt folyó árja.

— Hosszú útra szánta rá magát, de nem fogja megbánni. Mindenünnen özönlenek ma a szegény és koldus zsidók Starkocba. A gazdag Mandelik Áron adja férjhez legidősebb leányát. Mandelik Fanny lakodalmáról évek múlva is fognak beszélni. Külön vendégség lesz a zsidóházban csakis szegény és koldus zsidók számára; már ebből is gondolhatja, hogy micsoda lakodalom lesz ez. De... Egyszerre olyan lett, mintha beteg volna. Nem csoda, ilyen hőségben, ekkora út után. Hogy mondjam tovább? Mi az, hát nem ismeri Mandelik Áront? Nem hallott róla? Hiszen ő a leggazdagabb zsidó Császlav egész környékén. Nem ismerem a származását, csak öt éve, hogy Padharányban vagyok — az a falu, amott jobbra, samesz vagyok ott — Velvarból származom és amikor Podhorányba kerültem, akkor a starkoci Mandelik Áron már kimondott gazdag ember volt és egész Császlav környékén a legnagyobb gabonakereskedő. De — úgy mondják — nem volt mindig így. Sőt, állítólag a régi starkoci zsidóházban lakott és ócskavasat vásárolgatott az úri majorokban. Persze, mikor én Podhorányba kerültem, már nem lakott a zsidóházban, sem nem vásárolt ócskavasat. Bizony, kedvezett neki a szerencse! A zlebi chotusici uradalmakból mind neki adták el a gabonát s ha szüksége volt rá az uraságnak, ő tette le számára a pénzt. Azután megvette az uraságtól a starkoci gazdaságot. Uram, az aztán a gazdaság! Négyszáznolcvan holdnyi föld és milyen föld! Azon a portán lakik, úri lakás, nincsen szebb a zlebi uraságnak sem. Ha odajönne, szeme-szája tátva maradna a pompa láttára. Az úristen megáldotta őt vagyonnal és gyermekekkel is. Nyolc gyermeke van. Hogy megizzadt, üljön már le egy kicsit és pihenjen. Bizony, nyolc gyermeke van Mandelik Áronnak. De jut ám vagyon is mind-egyikre. És micsoda gyermekek! Öt fiú, három leány, egyik szebb, mint a másik. Volt is kire ütni. Messze földön nincsen szebb zsidóasszony, mint Teri, a Mandelik Áron felesége. Ilyen szép asszonyt maga még nem látott. Bár nem éppen fiatal már és ma a lányát adja férjhez. S az a leány,

Fanny, mintha csak a száján köpte volna ki. Valóságos angyal! Szebb menyasszonyt még nem láttam. És ötezret kap készpénzben! No tudja, persze a pénz megint csak pénzt hoz, a gazdag ronai Grünfeld egyetlen fiához megy. „Ha sok ilyen lakodalom volna“, mondta ma a mi rabbink. Annak van manapság jó aratása! No hiszen, nekem se válik káromra, de mégis a rabbi szedi le a tejfelt, a samesznek csak a savó marad, noha neki kell mindenről gondoskodni, mindent előkészíteni. Lám csak, most is előkészítettem mindent a bedekoláshoz Starkocban s már szaladok is gyorsan vissza, hogy a templomban rendezzek el mindent. Pihenjen egy kicsit, azután menjen egyenest a templomba, ott legjobban láthat mindent. Az esketés után elviszik majd magát Starkocba — szekér lesz temérdek — s ott aztán alaposan felfrissülhet. Amint mondtam, a starkoci zsidóházban, ahol valamikor Mandelik Áron lakott, asztal lesz terítve a szegény és koldus zsidók számára. Ott majd magához jön. Igazán ráfér magára.

Köszönt és sietős léptekkel letért a válaszfútról Podhorány felé.

Mandelik Ádám egyedül maradt. Kialudt tekintete messze nézett, de semmit sem látott. Ugy tetszett neki, hogy minden sűrű, szürke ködbe vész el. Igazán a császlavi síkság terült el előtte, vagy csak álmában látta? És mindezek a rémséges, képtelen dolgok, amiket hallott, nem volt-e mindez pusztán káprázat? Az ő bátyja, Áron, Császlav környékének leggazdagabb zsidója és az ő felesége, aki a fájdalomtól elalélva maradt itt egy gyermekkel... nyolc gyermek anyja? Más férfi karjaiban boldogságot, örömet talált? És hogy az ő csöpp kis Fannyja már menyasszony és ma, éppen ma tartja az esküvőjét? Hát ő, az atyja? Hátul a templomajtónál fog tolongani a többi koldus zsidó között és végignézi, hogy hogyan foglalja el más ember a mennyezet alatt az ő gyermekének anyja mellett, azt a helyet, amely az isteni törvény szerint őt illette meg és senki mást? És másnak a keze, nem az övé, az atyáé nyugodjék áldólag ezen a napon a menyasszony fején? És azután? Az esketés után le fog ülni a volt otthonában, a régi starkoci zsidóházban a többi zsidó koldussal az esküvői lakomához? Aztán meg tisztességtudóan megköszöni, amint szegény zsidóhoz illik és elmegy... Hová? Hová fog menni?

Húsz hosszú éven át megadással viselte a baját. Csakis Istennek panasolta el hő imákban a gyötrelmeit — és ő? Egy másik férfi karjaiban elfelejtette a kiközösített nyomorultat, gyönyörködött viruló gyermekeiben, jólétben és boldogságban élt...

Ugy van, el fog menni a leánya lakodalmára. Elfoglalja majd a mennyezet alatt a neki járó helyet és az egész világ előtt visszaköveteli Árontól azt, amihez Isten után joga van: az asszonyt és a gyermeket! Majd ül ő nekik lakodalmat!

Kiegyenesedett az alakja és fenyegetőleg rázta öklét Starkoc felé. Starkoc irányából egyszerre csak

hosszú porfelleg közeledett a podhorányi magaslat felé. Gyöngye szellő kerekedett, végiglebbent az izzó levegőn, a porfelleg a magasba emelkedett és egyszeribe az úton vágató fogatok hosszú sora tűnt elő. A nap sugaraiban ragyogott a lovak szerszáma és sörényükbe színes szalagok tarkálottak.

Esküvő... az ő leányának esküvője... Mozdulatlan állott s csak a tekintete izzott a belső tűztől. Már világosan kivette az első fogatban ülő személyeket. Látott egy leányalakot, fehér fátyol fődte a homlokát s a fehérlelő tünemény mellett egy másik selyemben és aranyban tündöklő alak. A felesége. És velük szemben két férfialak. Áron és az a másik, fiatal nyulánk férfi... a vőlegény.

Még egy pillanat s az első fogat elrobogott mellette. Elállott a szívverése, önkénytelenül kitérta két karját a kocsi felé és kétségbeesett kiáltást hallatott. Az első kocsi egyszeribe megállott és mögötte a többi fogatok egész végnélküli sora.

— Koldus zsidó...

Ki mondta ezt őrá? Felesége? Leánya? Szomjas tekintete egyszerre pihent mindkettőn. Milyen szépek voltak mind a ketten. Szép volt a felesége, mint forró nyáron a nyíló rózsa, hát még a leánya. ... A fehérlelő fátyolon bájos fiatal arc tetszett át, a szép ifjú fej, amelyet mirtuszkoszorú díszített, meghajlott a dús haj terhe alatt... Ilyen volt Teri, mikor először lépte át a starkoci zsidóház küszöbét. Hát Áron! Micsoda úr! Arca telt és rózsás volt és csak az ősz haja árulta el a korát. Felesége szemébe nézett és Mandelik Ádám látta, hogy milyen odaadóan, milyen alázatos szeretettel tekintett Teri Áronra.

Mindezt meglátta Mandelik Ádám ama néhány pillanat alatt, amely örökkévalóságnak tűnt fel előtte. Ezüstcsengést hallott. A menyasszony dobott pénzt a koldus zsidónak az út porába és példáját követte anyja, atyja és vőlegénye is. Bőkezűen megajándékozták Mandelik Ádámot. Még egyszer utoljára végignézett mindnyájukon és már tovább is haladt a kocsi a válaszfútról Podhorány felé. Majd ismét új fogat állott meg Mandelik Ádám előtt. A Teri gyermekei! Fiúk, leányok, valamennyien hasonlítottak hozzá, s mind szépek voltak, mint a viruló élet. A Teri gyermekei! Ujjongva dobált mindenik ezüstpénzt elébe és ujjongás közben tűnt el a kocsi a szüleiké mögött. És a végtelen sornak mindenik fogata megállott most már Mandelik Ádám előtt. Kocsik, amelyeken idegen, pompásan öltözött emberek ültek. S nemsokára vagyont érő ezüstpénzhalom csillogott előtte a porban. Mandelik Ádám ügyet sem vetett rá. Micsoda gazdagság, arany és pompa volt azokban a fogatokban!

Az egész hosszú menet elhaladt mellette és csak kicsiny porfelleg maradt utána, amint kettőzött gyorsasággal vágatott Podhorány felé.

Csupán Mandelik Ádám maradt a podhorányi válaszfúton. Nem, nem álom ez, nem káprázat. Igazán látta a leánya esküvői menetét, igazán

viszontlátta húsz év múlva a feleségét, gyermekét, bátyját. És egyszerre csodálatosan megnyugodott. Már tudta, hogy az az álom, hogy a szeretett nő és imádott gyermek oldalán fogja eltölteni életét — pusztán álom volt. Az az egyetlen tekintet, amelyet feleségének boldogságtól és örömtől sugárzó és Áron felé olyan odaadó szeretettel forduló arcára vetett... az az egyetlen tekintet világosságot gyújtott a lelkében...

Hát a leánya? Nem volt-e mától fogva más férfié? Van-e rá valami jogcíme? Lépjen elébe és szóljon így hozzá: Nem a gazdag starkoci Mandelik Áron leánya vagy, hanem egy koldus zsidóé, akinek éppen most vetettél alamizsnát? Mérgezze meg ezzel zsenge boldogságát?

S a felesége! Hogy az otthagyná férjét, akire olyan szerelmesen tekintett, a szép, viruló gyermekeit, a jólétet, az egész boldog, nyugodt életét? És mindezt az ő kedvéért tenné, a megroppant, sír felé hajló aggastyánért? És mindezért mit adhatna neki cserébe? A koldus zsidó feleségének kóbor életét. Vagy más volt-e hát valójában? Nem fogadott-e el alamizsnát istenfélő szolgálataiért, imádkozásaiért, hogy fentarthassa magát? Hogy is mondta volt a dobrovitovi rabbi, mikor felbontotta a Terivel való házasságát? „Minden ember-

nek megvan a maga baja, de nekünk zsidóknak olyan keserveink vannak, amelyet senki más nem ismer.”

Nem lehet ez másképp. Vissza kell térnie a számkivetettségbe és a multat mindörökre el kell temetnie. Ismét betegeket fog vigasztalni, haldoklókkal fog imádkozni, holtakat temetni a szent hit parancsa szerint s egyik temetőből a másikba fog zarándokolni és idegen síroknál fog imádkozni. Míg majd neki magának is lefogja egy könyörületes kéz a szemét, előkészíti az utolsó pihenéshez és talán majd valami irgalmas, idegen ajak elrebegi az ő sírja fölött is az imádságot.

Főlemelte lehorgasztott fejét és hosszan nézett utoljára — mintha örökre be akarná vésni ezt a képet a lelkébe — a császlavi síkságra. A forró levegő rezgett mögötte, dús kalásztenger ringott mindenütt, a fehér falvacskák mintha szenderegtek volna az üde zöldben s a síkság közepén a császlavi torony meredezett a kék ég felé. Még egyszer megpihent a tekintete a starkoci zsidóház szalmafedelén és Mandelik Ádám nehézkes, tántorgó léptekkel indult lefelé a podhorányi magaslatról Hermanváros irányában.

A halott visszatért sírjába.

DR. BERÉNYI SÁNDOR: MIT VÁRHAUNK SPANYOLORSZÁGTÓL

Spanyolországban április hó 14-én a köztársasági eszme jutott uralomra. Az új államforma kétségtelesen aktualissá teszi azt a kérdést, hogy milyen változások remélhetők a vallási egyenjogúság kérdésében az új rezsimtől? És az is kétségtelen, hogy e tekintetben teljesen jogosult az a feltevés, hogy egy demokratikus köztársaság égisze alatt a vallásszabadság, a lelkiismereti szabadság és egyáltalában a mindenféle szabadságjogok terén jelentékeny eltolódások várhatók. Természetes tehát, hogy a nagy átalakulással kapcsolatban a zsidóság egyeteme is felfigyel és a maga részére legalább is partiális javulást remél, meglátja az új területet, ahol boldogulást kereshetnek azok, akik az örök bolyongásban még nem tudtak valahol lábatvetni. Talán itt, az 1492-ben kiűzött zsidók földjén, hol annyi dicsőséggel dolgoztak valaha ősei.

Holmi ősi jogokra való hivatkozás azonban a mai reális világban még az érzelmek talaján is csak kevés idealista szemében bírhat értékkel. De egyébként is nehezen képzelhető el, hogy a különféle államokban szétszórta élő spanyol zsidók, a 440 év előtt kiűzötteknek utódai, kivételes esetektől eltekintve, hajlandók volnának jelenlegi hazájukat, melyben évszázadok óta már sok generáció él és boldogul: otthagyni és tömegesen vagy pláne szervezeten visszatelepülni Spanyolország földjére a bizonytalanságba. Még ha ilyen irányú hivatalos felszólítás menne is hozzájuk

a spanyol parlament részéről, ami azonban ilyen formában aligha fog bekövetkezni.

Fokozottabban áll ez a diasporában élő többi zsidókra nézve, akiket tömeges betelepülésre semmi esetre sem fognak felszólítani. Annál kevésbé, mert a spanyolok is nagyon jól tudják, hogy eltekintve az elhelyezkedést-keresőktől, az egyéb, úgynevezett kíváncsi elem egyáltalában nem fog sietni, hogy jelenlegi hazáját elhagyva, Spanyolországban telepedjék le. Csak igen szórványos beszivárgásokról lehet tehát szó, aminek azonban eddig sem volt semmi akadálya, mert a spanyol királyság utolsó évtizedei alatt senkinek esze ágába se jutott, hogy hoztak valamikor, 1492-ben a zsidókat örök időkre kitiltó törvényt s ha gondoltak is erre a törvényre, azt egy magától elévült történelmi emlékek tekintették.

És itt megjegyzendő, hogy az új spanyolföldi leteleplők között legkevésbben voltak szefárdok, akikről legalábbis feltételezhető, hogy az egykor kiűzözt zsidók kései ivadécai. Minthogy pedig ezt a leszármazást az esetleg visszatelepülő, helyesebben szólva bevándorló zsidók egyébbel, mint a spanyol nyelv bírásával igazolni nem tudják, ez pedig legalábbis kétesértékű bizonyíték, igen nagyfokú naivitás arról beszélni, hogy egy magát az 500 év előtti spanyol zsidók leszármazójának mondó egyént csak úgy automatikusan spanyol állampolgárnak fogadjanak, holott ebben a kérdésben a spanyolok nem ke-

véssé nehézkesek és kényesek. De hozzanak bármilyen liberális törvényt a spanyol állampolgárság megszerzésének lehetőségéről, nyilvánvaló, hogy annak megadása csak egyénenként fog megtörténni, mert ezt az államraison is így kívánja. Nem lehet tehát valami komolyan venni annak a zsidó riporternek dolgát, aki ebben az irányban kíváncsiskodott az egyelőre más gondokkal küzdő új spanyol miniszterelnöknél állítólag nyert audiencián.

Nagyon naív és minden körülmények között túlságosan korai dolog a Spanyolország földjén várható új zsidó életről fantáziálni és főképpen azt hinni, hogy a mostani radikális fordulat új zsidó élet sarjadását jelenti a gyönyörű félszigeten. Aki tudja, hogy a modern eszmék emlőjén nevelkedett néhány száz vagy ezer szabadgondolkodóktól eltekintve, a nép milyen felfogással van eltelve minden iránt, ami a katholicizmus negációja, az bizonyára nem álmodozik íróasztalánál holmi új honalapításról, ahol spanyol és nem spanyol zsidókat egyaránt nagy lelkesedéssel várnak a bennlakók.

Pulido szenátorra és még néhány igen kiváló és finom lelkületű spanyolra nem lehet hivatkozni e kérdésnek elbírálásánál annak, aki a nép, a tömegek hangulatát, főként pedig felekezeti téren való hitetlen elfogultságát ismerik, még ha tudja is, hogy a hikaviadalok ellenére jobbszívű, kedvesebb nép, mint a spanyol alig van egész Európában. Nem tesz hát jó

Lázár Éva : Talmudista

Lázár Éva : Merengés (Träumerei)

szolgálatot a zsidóság ügyének, aki a spanyol forradalmi átalakulásból vagy azzal kapcsolatban zsidó kérdést vet fel és már előre tudni véli, hogy egy megindítandó új lap, a „Luz“, a zsidókkal szimpatizálni fog. Síppal-dobbal nem lehet verebeket fogni és az ilyen kérdéseket kíváncsian bizony nagyobb óvatossággal kezelni. És főképpen nem szabad ezt az ügyet, mint valami második palesztinai telepítést felfújni és úgynevezett „kérdés“ gyanánt tárgyalni. Mert ha a 440 év előtt elhamvadt zsinagógák romjai alatt kihült is a parázs, mindenütt akadnak emberek, akik számításból vagy gyűlöletből ellenáramlatot szítanak és az esetleges állami intézkedésekre társadalmi ellensúlyozással felelnek.

Ne szaporítsuk az éppen elég nagyszámú zsidókérdéseket mi magunk. Spanyolország, ha túl lesz a jelenlegi krízisen, mely gazdaságilag amúgy is erősen megrongált oszlopait az ilyen eseményekben rejlő vulkanikus erővel kissé meg is ingathatta, szép nyugodtan, rakéták eregetése nélkül is be fogja fogadni és szívesen fogja látni mindazokat a zsidókat és protestánsokat egyaránt, akik tőkével és főként speciális szakismeretekkel segíteni fognak felvirágoztatni ezt a szép és a természettől sok kincssel megáldott országot. Csendes munkát kérünk tehát és minden ujságdiplomáciai beavatkozás mellőzését!

DR. MUNKÁCSI ERNŐ: RÓMAI NAPLÓMBÓL

Az egykori római gettó északi bejárata a Piazza Mattei, a Fontana delle Tartaruche-val (Maderna)

A RÓMAI RABBI.

Peszach hetedik napjának előestéjén a római Rabbino Maggiore, Professore e Commendatore Dottore Angelo Sacerdoti fogadott. S miközben végigmentem a régi gettó utcáin, hogy a nagy zsinagóga épületében lévő lakásán fölkeressem, a régi idők emlékei kísérték. Végiggondoltam azt a történeti szerepet, amelyet a római zsidó község rabbijai a kereszténység fővárosában betöltöttek. Itt nem az egykori római rabbik nagy tudományos munkálkodására gondolok, akiknek híre, neve s munkái ismertek voltak egész Izráelben; hanem arra a világtörténeti misszióra, amely a római zsidó község szellemi fejére, a rabbira hárult. *A keresztény egyház fővárosában, annak az egész világ felett szellemi hatalommal bíró főpapjának közvetlen közelében élő zsidó rabbi képviselte a zsidóság zivataros évszázadaiban a zsidó vallás szellemét, az anyavallásnak eszméit és igazságát.* A római zsidó rabbi annak az anyavallásnak volt hirdetője, amelyből sarjadt leányegyház az egész világot meghódította. A pápának a zsidósághoz való viszonya minden korban befolyásolta a zsidóság helyzetét. Ezért a római rabbit az a nagyhorderejű kötelesség terhelte, hogy a világuralommal bíró katolikus egyház feje előtt a zsidóság képviselője legyen.

A római rabbik missziójáról a történelem megemlékezik. Ott látjuk őket a pápák koronázási ünnepélyes processiójánál. Midőn a menet, amelyben a keresztény egyház feje lovon haladt a kardinálisok, a nemesek, a testőrség pompázó tömegében a S. Pietrótól a Lateránig a Via Sacra

Papae útvonalán, Gratianus, Theodosius, Valentinianus császárok diadalívein át Stephanus Petrus tornyához érkezett: ott egy percre megállott. Itt várta a pápát a zsidók küldöttsége, akikről ez ünnepélyes processió leírásakor Gregorovius megjegyzi, hogy ők voltak a tiszta, hamisítatlan monotheismusnak állhatatos hívői. S a zsidók küldöttsége izgalommal várta a pápa fogadását, hiszen kegyes vagy elutasító választól életük és jövőjük függött. A küldöttségben, a község vezetői között ott volt a rabbi, kezében a szent Tóratekerccsel. S midőn a pápa egy pillanatra megállott, a rabbi ünnepélyesen átadta a pápának a Tóratekerccset. A pápa futó pillantást vetett a küldöttségre, visszanyújtotta a Tórát a rabbinak s szigorúságát enyhítve, ezekkel a szavakkal fordult hozzá: „Mi elismerjük a Törvényt, de elítéljük a zsidók felfogását, mert az az ige, amelynek alapján Juda vak népe még mindig a Messiást várja, már Krisztussal teljesedésbe ment.”

A római rabbit ott láthattuk a római zsidóság életének egyik legfájóbb, legmegalázóbb eseményénél, a farsangi ünnepélyes deputáció élén. Minden farsang hétfőjén a zsidó község előljáróinak, élükön a rabbival, fantasztikus ruhákban gyalog kellett végigmenni a corson, fel a Capitoliumba, hogy ott hódolatukat Róma város vezetői, a konservátorok előtt bemutassák. Ez a felvonulás, éppen úgy, mint a farsangkor tartott zsidó futóversenyek, arra valók voltak, hogy a római nép gúnyolódhasson és a zsidók küldöttségén jól mulasson. Közben a küldöttséget nem egyszer bántalmazták is, amire nézve jellemző, hogy a pápának dekretumot kellett kibocsátani, hogy a zsi-

dók küldöttségére csak gyümölcsöket lehet dobálni. A szertartási könyvben előírt tisztelgés a nagy fogadóteremben zajlott le, úgy a konservatorok, mint a szenátus előtt. Az előjárók, élükön a rabbi-val, térdet hajtva, lehajtott fejjel közeledtek a trónushoz és ott a következő előírt beszédet kellett mondani: „*Mi, e nyomorult zsidó község előjárói és rabbija, az alattvalóság és az alávetettség érzésével járulunk Excellenciátok trónusa elé és eme község nevében tiszteletteljesen kifejezést adunk alázatos engedelmességünknek és hódolatunknak, azzal a kéréssel, hogy minket kegyes pillantásukra érdemesíteni méltóztassanak és ne tagadják meg gyülekezetünketől, hogy a Mindenhatót arra kérhessük, hogy adjon tartós nyugalmat és zavartalanságot a legfelségesebben szerencsésen uralkodó Pontifexnek (pápának), az apostoli szent székeknek, Excellenciáttal, az egész nagytekintélyű római szenátussal és a római néppel együtt.*”

Ezekre a hódoló szavakra az első konservator, az előírt szertartás szerint, szigorú hangon és fedett fővel a következőképpen válaszolt: „*Szivesen fogadjuk a hódolat, hűség, alávetettség és tisztelet kifejezését, amelyet ti a zsidó gyülekezet és község nevében a mi római magistratusunk előtt megújítottatok. Nem kételkedünk abban, hogy ti mindig készek lesztek az uralkodónak engedelmeskedni, törvényeit megtartani, ennek a szenátusnak rendeleteit követni, s úgy a szokásos adót, mint az egyéb terheket az előírás szerint capitoliumi kamaránkba beszolgáltatni. S így biztosíthatunk titeket jóindulatunkról, védelmünkéről és támogatásunkról, annak reményében, hogy ti arra mindig méltóknak fogtok mutatkozni. Elmehtek! (Andate!)*”

Ez a kötelező szertartás még a múlt század harmincas éveiben is gyakorlatban volt.

A római rabbiknak így kellett vezetni községüket a megalázás perceiben. Elképzelhető, hogy a római zsidók papjának minő vallásosságot, szent istenfélelmet, erkölcsöt és hitet kellett hívei között terjeszteni. hogy azok minden megnyomorítás és kísértés dacára hívek maradtak Izráel vallásához.

E gondolatok körében a római zsidók nagy rabbijainak alakjai rajzolódtak le szemeim előtt, amikor jelenlegi utódjuk Angelo Sacerdoti főrabbi dolgozószobájába beléptem.

A főrabbi dolgozószobája lakásának kiegészítő részét alkotja és a templom épületében van elhelyezve, ahonnan közvetlenül a hitközség nagy tanácsterme nyílik. Dottore Sacerdoti a bejáratnál az olaszok élénk gesztusával melegen üdvözölt és megkérdezte, hogy miben lehet szolgálatomra. Azt a választ adtam, hogy a római zsidó község antiquitásai iránt érdeklődöm s ezenkívül igen lekötelezne, ha beszélne egyet s mást a római zsidók helyzetéről. Miközben a főrabbi érdekes elbeszéléseit elkezdte, körülnéztem dolgozószobájában. Asztalán a Sulchán Áru ch piros szattyánbőrbe kötött kötete hevert, mellette a Keren Kajemeth

nemzetközi kék perselye. A falon két fénykép ötölt szemeimbe. Az egyik azt a jelenetet ábrázolja, amikor a római főrabbi az olasz királyt, a hősök emléktáblájának leleplezése alkalmával a templom bejáratánál fogadja és a király a főrabbit kézsorítással üdvözli. A másik fénykép a zsidó iskola színelőadásáról készült. Beszélgetésem a főrabbi-val francia nyelven folyt.

Nekünk — római zsidóknak — vannak régi-ségeink, kezdte szerényen a főrabbi. „Sajnos, a leg-régibb középkori temetőnek ma már csak a helyét tudjuk a Francesco a Ripa-nál, de én magam is találtam sírköveket a közeli városfal lebontása alkalmával. Menjen el azonban doktor úr az Aventin alján lévő di Cerchi temetőbe, ott még sok érdekeset láthat, különösen a régi nagy rabbik sírköveit — mert sajnos, a XVI. század második felétől fogva nálunk csak a rabbiknak volt szabad sírköveket állítani.”

Elkezdtünk beszélgetni a lateráni szerződésről és annak az olasz zsidókra való hatásáról. A beszélgetés során kitűnt, hogy a római hitközség és a Vatikán között nincs semmilyen érintkezés. Maga a lateráni szerződés tagadhatatlanul kényes helyzetbe hozta az olasz zsidóságot. A lateráni concordatum tudniillik államvallássá tette a katolikus vallást; ugyanekkor azonban nem gondoskodtak a többi felekezetek jogállásának rendezéséről, akik között a legnagyobb számmal és jelentőséggel a zsidók bírnak. 1870-től 1929-ig lényegileg az egyház el volt választva az államtól, a zsidók vallásuk közjogi állásával nem sokat törődtek és így változatlanul megmaradt az 1870 előtti, még a Szárd királyság idejéből való törvény, amely a zsidó vallást csak *tűrt vallásnak* tekinti. Ilyen előzmények után történt, hogy a lateráni Concordatum az állam és az egyház közötti kapcsolatot helyreállította és a katolikus vallást államvallásnak ismerte el. Egyéb törvényes intézkedés hiányában a zsidó vallás, a régi szárd törvény alapján, csak „tűrt” vallás volt. S most — a főrabbi mosolyogva mondotta — a peszach ünnep előesté-

A rabbik sírkövei a Cerchi melletti régi zsidótemető falában

jén, mintegy ünnepi ajándékként megjelent egy királyi dekrétum, amely a zsidó vallást éppen úgy, mint a többi nem katolikus vallásokat „engedélyezett” vallásnak nyilvánítja és megengedi, hogy a szülők kívánsága esetén, a nem katolikus tanulók a saját vallásuk szerint kapjanak hitoktatást, mely célból megfelelő helyiséget kell az iskolákban rendelkezésükre bocsájtani. Ugyanez a dekrétum megengedi a felekezeteknek, hogy iskolákat állíthassanak fel. A lateráni concordatumnak hatása részben jó, de részben kedvezőtlen az olasz zsidókra — folytatta a főrabbi. Jó annyiban, hogy a rabbikat is anyakönyvvezetői joggal ruházta fel, éppen úgy mint a katolikus papokat. Emellett a hitközségi élet megerősödése remélhető, mert sajnos, a gettóközségi élet ellenhatásaként, a hitközségi élet 1870 óta nagyon meggyengült. Másrészt azonban tagadhatatlan, hogy a lateráni szerződés óta bizonyos vallási ellentétek mutatkoztak Olaszországban, ahol ezek az utóbbi évtizedekben teljesen ismeretlenek voltak.

A római község vallásosságával a főrabbi meg volt elégedve. Mikor azt kérdeztem tőle, hogy hány kitérés van évente, azt a meglepő választ kaptam, hogy inkább úgy kellett volna a kérdést föltennem, hogy egy évtizedben mennyi kitérés van, mert ez Rómában a legritkább jelenség s évek múlnak el anélkül, hogy egy kitérés is történnék. Még gyakrabban fordul elő — mondotta a főrabbi — hogy keresztények jelentkeznek nála, hogy a zsidó vallás kötelékébe fogadják.

Elismerőleg nyilatkozott a főrabbi a hitközség intézményeiről is. Fenntartanak egy 80 ágyas kórházat és mellette ambulanciát, hol a legkitűnőbb zsidó orvosok működnek, közöttük több

egyetemi tanár. Van ezenkívül árvaházuk, *fiú- és leányiskolájuk* és egy aggokházát is fenntartanak. Mikor arra került a sor, hogy mikor tekinthetem meg a római község régiségeinek gyűjteményét, a főrabbi előadta, hogy annak megtekintése csak a hitközség elnökségének különös engedélyével lehetséges. Ebből a célból az ünnepek alatt be fog mutatni a hitközség elnökének és az archivum felelős őrzőjének és az azokkal való megbeszélés alapján az ünnepek után megtekinthetem a gyűjteményt.

Végül a fascizmusra és az olasz zsidóság helyzetére terelődött a szó. A főrabbi magát lelkes fascistának mondotta és elbeszélte, hogy éveken át küzdött a fronton a világháborúban. Helyesli a Palesztina-munkát és ezt a legcsekélyebb mértékben sem tartja összeférhetetlennek olasz hazafi voltával. Bízik az olasz zsidóság jövőjében, szellemi reneszánszában, annál is inkább, mert ezt elősegíti a vallásos életnek általánosan tapasztalt újjáéledése.

Rendkívül érdekes beszélgetésünk végén Dottore Sacerdoti a magyar zsidóság helyzetéről érdeklődött és kifejezte tiszteletét dr. Hevesi Simon főrabbi iránt, akit nagyrabecsül.

Szives üdvözléssel búcsúztam el a főrabbitól, aki kifejezte abbeli reményét, hogy a peszach ünnepek alatti istentiszteleten a templomban fog viszontlátni és akkor fogjuk megbeszélni az archivum bemutatásának időpontját.

Azzal az érzéssel távoztam el a római főrabbitól, hogy a zsidó rabbikar egy nagytehetségű képviselőjét ismertem meg benne, aki egészen olasz és akiben élnek a zsidóság történeti hagyományai. Magas intelligenciájú kijelentései bevilágítottak az olasz zsidóság jövőjébe. Mert mindaz, amit az olasz zsidók között láttam és hallottam, arra mutat, hogy történetük újabb fordulata előtt állanak. 1870-ig a római zsidók el voltak nyomva; azóta légüres állapot volt, amelyben a felekezeti hovatartozandóságnak semmilyen jelentősége nem volt. A katolikus vallásnak államvallássá történt elismerése az olasz zsidókat is figyelmeztette múltjukra. Megismétlődik az, amit a zsidóság történetében számtalanszor látunk, hogy a környező társadalom bizonyosfokú elzárkózása maga után vonja a zsidóság szerveződését és megerősödését.

Az ünnepek alatt a zsinagógában megismerkedtem a római hitközség elnökével, Angelo Sereni doktorral, aki foglalkozására ügyvéd és pedig Róma egyik legtekintélyesebb ügyvédje. 25 éve áll a község élén. Alacsony termetű, nagyon intelligenciájú öreg úr, aki a legnagyobb érdeklődését fejezte ki a magvarság és a magyar zsidóság iránt. Miután hallotta, hogy a hitközség archivumát akarom megtekinteni, a legnagyobb készséggel adta meg az engedélyt s bejelentette, hogy az archivum megtekintésekor személyesen fog megjelenni felelőségével együtt. Csak ekkor tudtam meg, hogy a legritkább alkalommal mutatják meg idegeneknek a hitközség régiségeit.

Frigyláda az egykori „Il tempio”ban, Rómában

Ugyancsak a templomban ismerkedtem meg Amadeo Sabatello úrral, aki a hitközségnél „kincstárnoki” szerepet tölt be és ebben a minőségben az archivum őrzője.

Peszach utáni nap délelőttjére tűzték ki az archivum bemutatását.

A római hitközség régiséggyűjteménye a templomépületnek külön e célra berendezett nagy termében van. A terem falait a mennyezetig érő szekrények veszik körül s a szekrényeken feliratokat láttam. *Meg voltam illetődve, amikor az öt hatalmas szekrény felirataiban a letűnt évszázadok történelmi nevezetességű zsinagógáinak neveit olvastam: Tempio, Tempio Nuovo, Scuola Catalana, Siciliana és Castiliana.* Igen! A római hitközség archivumaiban még ma is, az ősi zsinagógák szerint elkülönítve őrzik azokat az ereklyéket, amelyek az egyes zsinagógákhoz fűződnek s a templomok egyesülésekor fölvelt jegyzőkönyvekben külön-külön regisztrálták minden egyes zsinagóga emlékeit.

Megkezdődött a bemutatás. Ott volt a hitközség elnöksége, az elnök, az alelnök, az archivum őrzője, családtagjaik kíséretében, a főrabbi és ezenkívül néhány szaktudóst is meghívtak, hogy az ereklyéket őrző szekrények ritkaságszámba menő felnyitása alkalmával jelen legyenek.

S felnyíltak a szekrények. Emberi szem alig tudja elképzelni azt a káprázatos színpompát, amelyet a szekrényekben őrzött poraueszek és egyéb gobelin és más terítők s szövött anyagok nyújtottak. Szebbnél szebb, művészből művészből terítők sokasága került az archivum asztalára s nem győztük csodálni a kidolgozás finomságát és a hímzések bámulatos művésziességét. Mikor pedig e terítők származása felől érdeklődtem és arról, hogy miért volt szükség ily rengeteg művészi terítőre, a válasz az volt, hogy a régi zsinagógákat az ünnepek alkalmával *római szokás szerint ezekkel a terítőkkel díszítették. Ezenkívül pedig a római zsidó község kötelessége volt, hogy a pápák koronázása és más ünnepélyes alkalmakkor a koronázási processió útvonalán lévő egyes épületeket feldíszítsék.* Titus diadalívét is a zsidóknak kellett feldíszíteni. Mikor ezt a választ hallottam, eszembe jutottak Gregorovius leírásai, hogy ő mily díszes színpompás szönyegekkel ékesítve látta egykor peszach napján a római zsinagógát. Visszaemlékeztem arra, hogy ő is leírta, miként kellett a római zsidóknak feldíszíteni az épületeket az ünnepélyes processiók alkalmából. S eszembe jutottak azok a történelmi leírások, amelyek arról szólnak, hogy a római zsidók mily tökéletes és faji tulajdonsággá beidegződött ügyességre tettek szert a szövések és hímzések kidolgozása körül. Megelevenedtek előtttem Gregorovius „Römische Figuren” alakjaiból azok a zsidó asszonyok és leányok, kik a sötét gettó homályában munkájuk fölé görnyedve dolgoztak évszázadokon át, a legmostohább viszonyok között, bízva az egy élő mindenható Isten megváltásában. *S ha ezek a hősök kitartóan tudtak*

Ponte Quattro Capi (Pons Judeorum) zsidók hídja Rómában, a gettó és a Tiberis szigete között

dolgozni a mindennapi kenyerért, minő lelkesedéssel és ambícióval készíthették a templomaiknak szánt szönyegeket! Így őrizte meg a XX. század jelene a római zsidó múlt emlékeit.

A hímzett függönyök és gobelinek nagy értékűek. Elbeszélték, hogy amikor a mostani nagy templomot építették, a római hitközségnek pénzre volt szüksége. Egy függönyért — nem is a legszebbek közül való volt — 7000 font sterlinget kaptak.

A szövött és hímzett anyagokon kívül csodás szépségű ezüst tóradíszek és egyéb templomi fölszerelési tárgyak kerültek ki a szekrényekből. Hiába, a római barokk nem maradt hatás nélkül a zsidóknál sem!

Jöttek a többi dolgok. Gyönyörű miniatűrökkel díszített megillák, fából készült művészi faragású szekrénykék, a Tóra elhelyezésére szolgáló faszékek az egykori Scuola Catalana-ból és számtalan más templomi fölszerelési tárgy. A nagy archivum-terem mennyezetéről pedig azok az ezüst gyertyacsillárok lógtak le, amelyek egykor az öt zsinagógában voltak és amelyeknek művészi szépségéről Gregorovius is oly elismerően nyilatkozott.

Végül se szeri, se száma nem volt az értékes és sokévszázados okmányoknak, anyakönyveknek és memor-könyveknek. Ott láttam a hitközség anyakönyveit, amelyeket 1559-től 1567-ig vezettek, tehát a gettóélet legelső évtizedeiben. Ott láttam az elmúlt évszázad emlékei között leírását annak az ünnepségnek, amelyet a római zsidó község Napoleon uralma alatt, első felszabadulásakor tartott s amely a zsoltár ama szavaival végződött: „Feltámasztja a porból a szegényt, a sárból föl-emeli a szűkölködőt... Hallelujah!”

Amikor az archivum bemutatása véget ért, az az érzésem volt, hogy a zsidó múlt oly érdekes gyűjteményét láttam, aminővel sem a párisi Musée de Cluny, sem a nürnbergi múzeumok zsidó gyűjteményei nem vetekedhetnek. Kértem is a hitközség elnökét, hogy a tárgyakat lefotografáltathassam, amire azt a választ kaptam, hogy a boroszlói zsidó múzeum részére a legközelebbi időben le fogják fotografálni s azokból egy példányt nekem is beküldenek.

Kiss Arnold: A szentföldi zarándokok üdvözlése

Ha kedveseink messze útról jönnek,
A viszontlátás édes örömében
Ezer kérdéssel halmozzuk el őket,
Kíváncsi, égő, sürgetődző hévvel,
S nekik is vannak kérdéseik bőven.
Hogy hogyan éltünk, milyen volt a sorsunk?
Míg ők hazulról nagy távolban voltak
Könnyebb az igánk, amit eddig hordtunk?
Kik élnek még és kik lettek halottak?
Nos válaszolunk szent utasok néktek,
Először mi, s ti feleljetek aztán;
Hát itthon forrt és kavargott az élet,
Egy-két redővel több van csak az arcán,
Amíg hajótok kék tengeren siklott,
És lágy hullámok halk meséket súgtak,
A mi hajónk tespedő habokon ringott,
Titkon szerettek, hátan belénk rúgtak;
Amíg tirátok várt a tavasz bája,
Nálunk a tél bizony nem akart múlni,
Kopár volt a reményeink fája,
S télviharoktól nem tudtunk tanulni.
Tinéktek zsoltárt énekelt a Karmel,
Mi kacér zsoltárt zengni meg nem űntünk,
Cigányleány a hajladozó Carmen,
Egyetlen nótánk mindig vele fűjtük:
„Ha nem szeretsz, szeretlek én!
Ha nem ölelsz, öllelek én!”
A csípőnk ringott, derekunk riszáltuk,
És castagnettánk pengette az ujjunk.
És hő szerelmünk sült galambját vártuk.
Templomot jártunk, orgonáink búgtak,
Fülét hegyezte asszony, férfi, gyermek,
Olyan szép koncert nincs a nagy világon,
Mint azokon a szent templom deszkákon!
Csak az a kár, hogy jött egy újabb hangszer,
És belédördült szent zsolozsmáinkba.
(S világraszóló temetést rendeztünk,
És nagyon szépen, sokat deklamáltunk,
Négy püspök volt a zsidó temetésen,
Ez oszt' a vívmány, még csak nem is talmi,
Érdemes ezért akár meg is halni.)
Amíg ti a Libánon tövében
Új virágokat láttatok virulni —
Mi idehaza zsidó boltok százát
Láthattunk csendbe sorra lezárulni.
Ti ős nyelvünknek édes, lágy zengését
Száz gyermekajkon láttatok dalolni —
Mi zsidó hősök gerinceit láttuk
Mint nádat szélben libegni, hajolni,
Ti láttatok a tenger medencéjét,
A holt tengerét elevenre válni,
Mi is a holtak tengerpartján állva,
Szent medencékre szökevényink várni.
Mi építünk: hős templomunk is lesz már,
Tágas, szép kapun lehet belé jutni,
De van rajta egy kicsiny hátsó ajtó,
Azon szép csöndben ki lehet majd bújni,
Mert láthatatlan templom az a másik,

Beléje hősünk kéjelegve mászik —
És ezt a gyávák templomának hívják,
Oda vágyódik, ha sohase is híjják,
Döngetjük keblünk, semát buzgón kiáltunk
Csak egy betűvel máshangzásra váltjuk,
Ma smá, de smád leszen holnapra,
A jó zsidó az mitse ád a voltra,
S akiknek ma az egy Isten is sok volt,
Holnapra már a három Isten sem sok.
Tegnap tüvékol, mára rasekól,
Holnap zsidóéknál már sehol,
Tegnap mindenütt, ahol rúgni kell,
Holnap mindenütt, ahol súgni kell,
Tegnap mindenütt, ahol félni kell,
Holnap mindenütt, ahol — kapni kell,
(Bár tudnék rimet jobbat,
De „ny“ az k-vá kophat).
Jól tudja azt a hangos „izralita“,
Hogy visszhangzóbb a tornyos Bazilika,
Mint zsidó templom kurulusi fészke,
Amott puhább, itt keményebb a széke.
Mindig mosolyg és mézzel kent az arca,
Még akkor is, ha kész pofonra tartja,
Egy kis gajtól a nyakleves is édesb,
Mint zsidótól a csók, ha bármilyen negédes.
S csak akkor van haragja dühre szítva,
Ha fölhangzik egy szócska: Palesztina,
Száz fokos lobog akkor a kezében,
Száz borjűszájas ümög leng a szélben,
Egy magyar népdal jár okos eszében,
Ezt dudolgatja nappal, éjjel, ébren,
Ég a kunyhó, ropog a nád,
Szorítsd hozzád azt a barnát,
Míg a barnát szorongatod,
Azt a szökét elszalasztod...
S ti pedig a Scopus hegyormain büszkén
Egy igaz magyar-zsidó poétának
Halántékán örök borostyánt láttok,
Patai József volt a hű vezértek,
És amikor a szent katedrán állott,
Több babért szerzett egyetlenegy órán
Az árva magyar, renyhe zsidóságnak,
Mint annyi száz hazai duda-nagyság,
Akkor magukat fújják dagadottra,
És átkot szórnak a mi szent multunkra,
Szent jövődönkre, örök-tagadottra.
Itthon a tollak sercegtek, forogtak,
Ravasz törpéink serényen mozogtak,
Idegen tollat szócsőnek béreltek,
A zsidóságért tintával véreztek,
(Az újvilágba neveket kürtöltek,
És hozsannáztak, riadva túlköltek,
Vitéz legények egyedül a gáton,
A nevük röpül túl az óceánon.)
Elül hajolnak, hátrafelé rúgnak,
Ha zúgnak is, kicsit mégis ha-zúdnak
Különben megvagyunk — sok ujságunk nincsen,
Küzködünk, vergődünk, régi itthon minden,

Kilenk van, kólecolunk bölcsen,
 Nevemet új szóba én miért is öntsem?
 Kultúrát teremtünk, kultúra kultúrum,
 Egy baja van pusztán, nincs benne futurum,
 Egyleteket nyitunk, egyleteket zárunk,
 Holdbéli mecénást szakadatlan várunk,
 Panyókásan, díszmagyarban járunk,
 De, bocsánat érte — szakadt a nadrágunk,
 Egyetértés tombol meghatóan köztünk,
 Egymás italába méregcsöppet töltünk,
 „Stateszquo“, orthodox, neolog s kitértek
 Négyes árnyalatban a zsidók elférnek,
 Nagyapánk zsidó még, apánk is talán még,
 Az unokánk biztos, hogy az már meg is tért.
 Egyben egyek vagyunk: Palesztina: átok!
 Akkor leszek ottan, ha majd hasznót látok,
 Akkor majd az élre rugtatok azonnal,
 Dicsérjed a napot nyugtával, haszonnal...
 De ne járjunk e borús Infernóban,
 E virradatlan, fagyos, téli hóban,
 A Hermon hív és pálmák integetnek,
 Hol egykoron a mi hőseink éltek,
 Hol Judeának ormain a csákány
 Szent kincset ás az örök ősi tárnán,
 Hol új hősök ébredtek új életre,
 Hol új mámor a régi gerezdekbe,
 Az Émek völgyén zsidó ének zendül,
 Az ásó-kapa hős énekre pendül,
 Hol mint a kláris, gyöngyszem surranása
 Ó-ezüskorsók kristályos falára:
 Ugy perg az ősök szent melódiája
 A játszó gyermek dallamos szavába,
 Hol szálló fecske bölcs leszen a légtől,
 Delelő gólya szent napnak hevétől,
 Hol verejtéket ont a gyöngyös homlok,
 S mi hisszük azt, hogy nem hiába ontott,
 Hol büszke, szabad: Juda gyöngye népe,
 Ha hull is most még küzdelemben vére,
 Hol beteljesül prófétáink álma,
 És véget ér a szfirák éjszakája,
 Nem sóhajtoznak gyáva számlálásba,
 Mikor lesz hajnal végre valahára?
 Nem vágyakozunk gögös, henye kegyre,
 Sasoknak szárnyán szállnak Hóreb hegyre,
 Az lesz a nap, a látomások napja,
 Az ígért jóbel hajnalvirradatja...
 Testvérek! Akik most ily álmokat hordtok,
 Szíveitek mélyén, szempillátok szélén
 Reményt és virágot, hűs illatot hoztok,
 Beszéljete nekünk szép meséitekkel,
 Hadd éledjünk újra szent regéitekkel,
 Ringassatok édes, gyönyörű álomba,
 Mintha édesanyánk bölcsődala szólna,
 Libánoni pálmák meseszavát várják:
 Akik érkezésetek, szent utatok áldják,
 Sötét képek tűnnek, sóhajaink szűnnek,
 Könnyes arcok mostan boldogan derülnek,
 Szárnyaink kitarjuk, mélyből a magosba,
 Tiveletek szállunk örök hegyoromra...

WIDDER SALAMON: A VILÁGIRODALMI LEXIKON HIÁNYAI

Az enciklopédiák és lexikonok virágzásának korát éljük. A tudományok differenciálódnak, ágaik és szakmáik, munkásaik rohamos szaporodásának arányában fokozott iramban fejlődnek és így beláthatatlan tudásanyag gyülemlik fel, amelyet egy ember alig tekinthet át. Az átlagművelt ember pedig teljesen tájékozatlanul állana a szellemi alkotások óceánjában, ha nem akadna megbízható kalauz, amely eligazítsa és fölmerülő kérdéseire kielégítő feleletet adjon. Ilyen kalauz a lexikon, amely betűrendben, tehát legkönnyebben hozzáférhető módon nyújt felvilágosítást a kérdezőnek. A lexikon mindenkinek szól, aki a kitűzött speciális irányban hozzá fordul és jóságát, hasznavehetőségét legjobban pártatlansága, objektivitása bizonyítja. Örömmel kell tehát fogadni oly munkát, amely a világirodalom tudnivalóit lexikálisan feldolgozza és így ezen a téren mindenesetre többet ígér és tud nyújtani, mint az általános lexikonok, mert egyrészt nagyobb anyagot ölel fel, másrészt behatóbban ismerteti az irodalmi jelenségeket.

Hogy a nemrég megjelent „Világirodalmi Lexikon“ mennyiben felel meg általában hivatásának, azt most nem kutatjuk, de hogy a zsidó irodalommal és írókkal mily mostohán bánik, azt a következőkben óhajtom bemutatni. Azt már megszoktuk, hogy ily általános érdekű gyűjteményes munkák a zsidó témákat megértés nélkül dolgozzák fel, de olyan fölületességre, hozzánemértésre és egyoldalúságra, mint amilyen ebben a könyvben tapasztalható, alig akad példa.

A megjelent I. kötet A—D-ig dolgozza fel az anyagot. Ebben a vastag kötetben a modern héber irodalmat mind-

Zsidó munkás üdülő Palesztinában

össze két író képviseli: Abramovitz (Mendele) és a Tel-avivban élő Barasch Ascher. *De nyoma sincs a lexikonban a jelenkor legnagyobb héber költőjének, Bialiknak, akinek költeményeit csaknem minden művelt nyelvre lefordították már.* Hiába keressük jeles héber prózaíróink neveit: Brainin, a szigorú esztétikus és kritikus, az élénk tollú publicista, aki európai színvonalat vitt be a héber irodalomba, a regényíró Braudes, a költői lelkületű, harcos Brenner, a realisztikus irányú Berkovitz, Scholem Alechem ügyes héber fordítója, a lélekrajzot művelő Berschadski, mind hiányoznak. De még az európai hírre szert tett agada-gyűjtő Berdichewszkit sem említi a lexikon. És hol maradt Achad Haam, a nagy héber gondolkodó, akinek művei több európai nyelven is olvashatók? vagy Agnon, a chasszid világ termékeny elbeszélője? De még érthetlenebb, hogy oly név, mint Anski, akinek Dibbuk-ja Var-sótól Newyorkig az egész világot bejárta, említetlen maradt. Salom Asch is csak úgy kapott kegyelmet, hogy „A bosszú istene” szerzőjeként szerepel. És mit szóljunk ahhoz, hogy a világszerte ismert és ünnepelt Csernichovszki neve sem található a lexikonban?

De nemcsak a héber és jiddisch költészet képviselői részesültek ily mostoha bánásmódban, hanem kiváló zsidó tudósok egész sora nem találtatott méltónak a fölvételre. Nincs szó a lexikonban Balaban M. S.-ről, akinek a lengyel zsidóság történetéről írott monográfiái a legjelesebb forrásmunkák közé tartoznak. Hiányzik Brody, a spanyol zsidó költészet tudós kutatója, az úttörő midras-kutató és kiadó Buber és unokája, Martin Buber, a miszticizmus és chasszid világ költői tolmácsolója, hiányzik az irodalomtörténetíró Cassel, hiányzik Chajesz, a jeles orientalista és bibliamagyarázó, a két Derenbourg, ugyancsak kiváló orientalisták, Benjakob, az alapvető héber bibliografus, Ben-Jehuda, a szótáríró, a modern héber nyelv megteremtője és a héber tudomány és irodalom sok más jelese. De ami a legnagyobb mulasztások közé sorolható: *nyoma sincs Dubnownak, a jelenkor legkiválóbb zsidó történészének.* Ugyanígy járt a legkiválóbb német zsidó írók egyike: Max Brod is, akinek neve nem található a könyvben. És

mit tartsunk egy lexikon megbízhatóságáról, amely a tudományok különböző ágaiban jeleskedő sok Cohen közül csak a numizmatikust említi és például az újkantiánus iskola legkiválóbb képviselőjének, Hermann Cohennek nem ad helyet? És mi lehet a kritériuma olyan kiválasztásnak, amely Chasdaj Crescas 14. századbeli vallásfilozófus adatait közli, de Bergsonról, a francia filozófia vezető alakjáról hallgat?

Ugyanilyen sors érte nemcsak a zsidó tudósokat, hanem néhány keresztény tudóst is, akik a héber tudományokkal foglalkoztak. Így hiányzik Jean Astruc, a 18. századbeli bibliakutató, a jahvista-elohista elmélet megteremtője, hiányzik az orientalista, Palesztina-kutató, talmudismerő, héber szótáríró, G. Dalman is. A kitért zsidók közül is kimaradt egynéhány. Így például nem fordul elő Chwolson neve, sem a fizikusé, sem az orientalistáé.

Akad néhány furcsaság is. Külön címszó alatt említi az Abarbanell-könyvtárt (Jeruzsálemben), de a tudós Abarbanellek közül egyiket sem veszi fel. Ez az alaposság körülbelül úgy fest, mintha a magyar irodalmi lexikon a Petőfi-házaat említené, de Petőfiről hallgatna. Érdekes az is, hogy Anthologia cím alatt felsorolja a „bibliotheca mundi” kiadványait, de a héber anthológiát (Brody kiadása) — amelynek megjelenése pedig nagy föltűnést keltett — mellőzi. Érdekes az is, hogy a bibliafordításoknál sohase említi az Imit fordítását, amely elvégre mégis csak egyetlen hű magyar fordítása a héber bibliának.

Ezekre és még sok itt fel nem sorolt hiányra és hézagra azért hívjuk föl a Világirodalmi Lexikon szerkesztőségét, hogy azokat a következő kötetekben lehetőleg pótolja. Reméljük, hogy az új anyagot több tájékozottsággal és hozzáértéssel fogják kiválogatni és feldolgozni.

Végül még egy megjegyzést. A Világirodalmi Lexikon előszavában dr. Kecskeméti Ármin szerepel a zsidó irodalom feldolgozójaként. Mivel azonban a zsidó tárgyú cikkek alatt sehol sem olvasható az ő neve (jegye), világos, hogy sem a közölt, sem a hiányzó cikkekért nem lehet felelős.

IRMA SINGER (DAGANJA): EGY TALÁLKOZÁS

Egy autó robogott az udvarba... hangosan túlkölt, a soffőr magára akarta vonni a munkából éppen hazatérők figyelmét. A datolyapálmák íves ágai csillogó esőcseppeket hullattak az autó tetejére és a kerekek két oldalán felfröccsent a sár...

Éppen a mezőről jöttem haza és már szólítottak és kértek, hogy a vendégnek, egy svájci ujság szerkesztőjének beszéljek valamit az életünkről...

Így jönnek néha azok, akikhez egy nép újjászületésének régi-új regéje eljutott, jönnek, hogy halljanak és lássanak, gyakran iramodó repüléssel érintik az országutakat, magukba szívják a tájék színdús szépségét, külső ragyogását — és azt gondolják, hogy mindent megértettek, láttak és hallottak... És mindig ugyanazokat a kérdéseket kérdezik. Az utolsó a banális, a visszatérő refrain: „És boldog? Mire a kérdezett csak mosolyogni tud... Mert nincsenek szavak erre a kérdésre.

Itt állt velem szemben a most érkezett turista. Középmagas, már nem fiatalember, éles szemüvege mögött mélytekintetű, világosbarna szeme fiatalon és

megértően világított... Ösztönszerűen egy egész gazdag világot sejtettem, amely ezen a világos tekinteten keresztül meleg fényét érezte. Tehát mégsem olyan turista, aki utazásának eredményét a megtett „kilométer-kövek” számával méri...

A beszélgetés a szokásos kérdésekkel kezdődött: „Hányan vagytok?” „Mit termeltek?” „Milyenek a gyermekek?”... És mialatt kérdésekbe és feleletekbe és dolgokba, amelyeket már nem lehet a tíz ujjal kitapintani — merültünk — odaértünk az örök folyóhoz, amely misztikus zúgásával egészen elvonja az embert a hétköznaptól...

És amint a Jordán vize csendesen és észrevétlenül folydogált, úgy áramlott a szó, amely embertől emberig ér, a megértés egyik partjától a másikig...

M. úr, az arabokhoz való viszonyunkról is kérdezősködött. Az 1929-ik augusztusi zavargások után voltunk. Ebben az időben az ország szinte el volt árasztva minden nemzetiségű ujságírókkal és ez a kérdés szinte automatikusan pergett mindegyiküknek az ajkáról... Úgy hangzott a fülemben, mint egy ko-

pott frázis — bár jelentőségét teljesen elismerem és a felelet, amelyet mindannyiszor mindenik kérdezőnek adtam, szinte kesernyés ízt hagyott az ajkamon, mint a tegnapelőtti állott étel...

És hirtelen — ekkor — egy személyes kérdés: „És hogy élte itt bele magát?” Egy kissé idegenkedve néztem a szemébe. Nem hiába voltam gyanakvó, a sok neves emberrel való találkozás óvatossá tett.

Kutattam a szemében. De ott ezek mögött a szemüvegek mögött, mélyen a világosbarna szemek mögött valami intett, amiből megéreztem, hogy ezzel az idegen férfival, akinek a vére egészen másképp keringett, mint az enyém, van valami ami összeköt: Az örök emberi.

És elkezdtem: „Hogy az én harmonikus beleélsem az itteni helyzetbe nehezebb volt, mint bárki másé — az világos.”

„Miért?” kérdezte.

„Mert hisz hosszú évekig az egyetlen nyugati zsidó voltam a közösségben. Az átszerelés a városi miliőből önmagában is elég nehéz és még tízszeresen nehezebb olyanok között, akik nem ismerik a multunkat... nem az egyén múltját értem, hanem a fajtáét.

Tudni akarta: „honnan származnak a legtöbben?”

„Orosz kisvárosokból. Látja ezeknek a cionizmus egy organikus fejlődés, a gyermekálmok halk növekedése a merész valóságig. A múltnak a jelennel, sőt egy megálmodott jövővel való összeforrása.”

„És aki Nyugatról jön, annak a megszerzett, az új, a forró zsidóság egy nagy ugrás az asszimilált tegnapból a tudatos mába. És ebben a mában járunk és csodálkozva tapogatódzunk azzal az égő vággal, hogy magunkénak nevezhessük. És tízszer napjában megtorpanunk apróságok előtt.”

A szemében fátyolos megértés csillogott. Hirtelen az a vágyam támadt, hogy sokat, sokat elmondjak neki, talán mert sokáig hordoztam magamban, súlyos érzések hasztalan terhét és mert éreztem, hogy nem tart kevesebbnek, mint én önmagammat és ez hidat épített közénk. Hidat, amelyen könnyű és jó volt a járás... És így folytattam:

Hallgatott, lenézett a földre és néhány figurát rajzolt botjával a homokba, aztán újra rámnézett világos szemeivel és kérdezett: „De mondja, hogy tudott elszakadni a nagyvárostól, maga, aki, amint sejtem, közeli vonatkozásban volt színházzal, művészettel, irodalommal?”

„Nem vágyódik egy kis zenére, vagy általában művészetre?”

Beszéltem neki az egyes koncertekről, amelyekben néha részünk van és az élvezetről, ha a „Habimah” vagy az „Ohel” néha elvetődnek hozzánk.

„Nem, muzsika és színház nem hiányzottak. — Inkább más hiányzott... emberek.”

Csodálkozva nézett felém és szinte alig tudta ismételni: „emberek”?

Hisz tudta, hogy kvucában, közösségben élek...

„Igen, csodálkozni fog, — tudom — mert alig vannak még emberek a világon, akik ilyen egységben, ilyen szellemi közösségben küzdenek a közös célért.

...és mégis. De meg fogja érteni. Emberek, világok. Ezt az édes, bús érzést, mikor egyikünk közeledik a másikához és igyekszik megismerni a világát. ezt már átéltük... és a társaktól az ember visszatért önmagához azzal a tudattal, hogy önmagában kell a forrást keresnie... igen, ez különös ebben az országban. Az emberben kiszárad a vér és nem a naptól...”

Extázisba jöttem és szinte magammal beszéltem. „Nem Kisázsia napja perzsel és éget, hanem ez a küzdelem önmagunkkal és a szembenállás a saját énnel anélkül, hogy közömbös emberek vagy szórakozások eltereljenek, mindig a saját magunk bírása. mindig a saját magunk ellensége. Nem a magány az, amely megfagyasztja a vérünket, hanem az, hogy saját énünket meztelenül látjuk, hogy minden új hibát már letkezésében észrevesszük. Senki sem sejti, hogy minden egyes hogy kínozza és gyötri magát, hogy tízszer is mérlegre teszi a lelkét és nem találja elég jónak... és mégsem tehet másképp...”

Hirtelen elhallgattam. A vendég az órára nézett. Hűvös szél kapott a fák koronájába. Kissé megbor-zongtam. Fel akartam állni. Kért, maradjak még. Lehet, hogy csak szokásból nézte az órát. De én elveszítettem a fonalat.

Egy darabig csend volt, csak a Jordán zúgása hallatszott. Az idegen újra fel akarta venni a fonalat: „vajjon mindnyájan így éreznek?”

„Minden ember külön világ, mondtam, hogy is sejthetjük mi milyen terhet cipel magával a másik. mibe botlik meg, mi után sóvárog? Nem mindegyikük ismerte meg a nagyváros méreggel telt mámorát, a felületes szórakozásokat, nem mindegyik forgácsolódott el jelentéktelen emberekhez való száz lényegtelen vonatkozásban. Talán vannak, akik szombatunként valami ürességet éreznek, talán ügyetlen ujjakkal akarnak kitapintani valami idegenül nyomasztót... de nevén nevezni nem tudják...”

Megakadtam és lenéztem a tóra, amelynek víztükrén egy fehér vitorlás jelent meg. A nap belopód-zott a csillogó hullámok közé és felém dobta egy sugarát. Mintegy felébredve simítottam végig a homlokomat és a szépség teljes tudatos élvezésével néztem a Kineret tavát. Lassan felemelkedtem: „Nem az, amit itt Önnek elmondtam, nem az teszi életünk lényegét, csak néhány sötét akkordot emeltem ma ki, amelyek éjszakánként kísértenek... De nappalainkat eltölti az árral szemben úszók öröme, akik tudják, hogy előbb vagy utóbb, de elérik a világos szigetet. A reggeleink telve vannak munkakedvvel és az alkotás gyönyörével és estéink a tiszta elégedettség áldását hozzák... És éppen ez a súlyos és intenzív befelé élés teszi életünket értékké és szárnyalóvá...”

Az autó túlkölt a gazdája után.

Mikor búcsuzásra kezet nyújtott, kissé zavartan mondtam: „a legtöbb turista, aki átrepül az országon, felszipantja a hegyekről a ragyogó napfényt és a tengerről a hullámok taraját. Ön egy pillantást vet-hetett a vizek árjába...”

Végtelen finomsággal mosolygott és beszállt a kocsiba.

ZSIDÓ HUMOR

KABBALISTA RABBIK MONDÁSAI.

Rabbi Naftali, a Ropschitzi mondotta:

— Nem félek a pokoltól, bűnhődéstől. De félek, hátha a mennyországban egy ostoba mellé ültetnek...

*

R. Mose Szófer, a „Chaszam Szófer” szerzője mondotta:

— Hallottam, amint sokan panaszkodnak, hogy nincs miből megélniök. De sohasem hallottam ember panaszát, hogy nincs mivel meghalnia...

*

R. Szimcha Bünem szokta mondani:

— Akinek nincs megélhetése, azt értem, hogy miből él. De akinek van megélhetése, azon csodálkozom, miből él?...

*

R. Mordechai, a lubovitzzi, nagy inségben élt s a családjá éhezett. Bement hozzá egy rokona és látta, hogy sugárzó arccal ül, könyveibe elmerülve és halkán dalolgat.

— Rabbi, — szólt a rokon — feleséged és gyermekeid kétségbe esve sírnak és te itt ülsz s dalolgatsz.

— Ők azért sírnak — felelt R. Mordechai — és van is okuk reá, mert ők reám, mulandó emberre, húsrá és vérre támaszkodnak. De az én szemem az Örökkévaló, Legszen-
tebb és Mindenható felé fordulnak, tehát az én szívem bizalommal dalolhat...

„A LEGNAGYOBB HÉBER KÖLTŐ”.

Zalman Schenéur, a kitűnő héber költő nem éppen túlzott szerénységéről ismeretes. Róla beszélnek a következő érdekes anekdotát Palesztinában. Mikor legutóbb a hajón a Szentföldre ment, másodosztályú jegyet váltott, de „költői szabadsággal” szeretett az első osztályú fedélzeten sétálni. Egy matróz megszólította, hogy ez csak első osztályú utasok számára van fenntartva. Mire Schenéur gőgösen kifakadt: „Hogy mer nekem ilyet mondani, nem tudja kivel beszél?” A matróz visszavonult és küldte a komisszáriust, hogy ő bírja engedelmességre a „kihágó” utast. Schenéur a komisszáriusra is méltatlankodva rászólt: „Hogy merészel nekem ilyesmit mondani, hiszen tudja kivel beszél? A komisszárius nem akarta megvallani a „tudatlanságát” és a hajókapitányhoz apellált. Mire az személyesen lépett oda Schenéurhoz és udvariasan ismételte az előbbi felszólításokat. Schenéur előtte is kifakadt: „Hát nem tudja, hogy a kor legnagyobb héber költőjével beszél?” Mire a hajóskapitány tiszteletteljesen szajutálva szólt: „Ezer bocsánatot kérek, *Bialik* úr, örvendek, hogy *Bialik* úr velünk utazik, de a hajószabályzat alól a legmagasabb személyiség kedvéért sem szabad kivételt tennünk!”

*

R. AKIBA ÉGER ÉS A POSTABÉLYEG.

Posenben kolera volt és R. Akiba félelem nélkül éjjel-nappal járt-kelt a betegek között és vitte a segítséget oda, ahol legjobban rászorultak. A király értesült a dologról és elismerő levelet küldött a rabbinak önfeláldozó magaviseletéért. Az okmányt egy tábornok vitte el személyesen. A rabbi bevezette a szobájába. A tábornok észrevette, hogy az íróasztalon széttépett új bélyegek hevernek.

— Mi ez? — kérdezte csodálkozva.

Mire R. Akiba szeliden megjegyezte:

— Valahányszor küldönc útján küldök egy-egy levelet, mindig bélyeget veszek és széttépem, hogy az állam ne károsodjék.

A tábornok jelentést tett az udvarnál is a poseni rabbi csodálatos becsületességéről.

TOLLHEGYRŐL

MIT MONDOTT MONTEFIORE LONDONBAN?

A londoni Montefiore testvéri részvétellel és sajnálkozással emlékezett meg az angol zsidók gyűlésén a magyar zsidóságról, mely most először fordult a külföldi zsidósághoz, mert pénzbeli segítségre van szüksége. Ebben nincsen restelni való. A szegénység nem szégyen. Ez a pénzkérő út azonban még nem jelent kapcsolatkeresést, csak legföllebb pénzkeresést, sajnos, — találás nélkül. Ellenben beszélt Montefiore egyetemes zsidó kapcsolatról, mely független a pénztől és tisztára szellemi értéke szerint mérhető. Az I. T. A. jelentése szerint Montefiore az Anglo Jewish Association közgyűlésén kiemelte, hogy senki sem sejtette néhány évtizeddel ezelőtt, hogy egyszer az Albert Hall anynyira megtelik zsidó hallgatósággal, hogy százak, sőt ezrek számára nem lesz már hely. „Ezt a változást a zsidó életben a cionizmus idézte elő, amely a zsidóság túlnyomó többségének uralkodó kérdése, legjelentősebb kérdése lett. Enthuziuzmusában nagyobb és szenvedélyesebb visszhangra talált, mint bármely más zsidó probléma.”

MOST MÁR TUDJUK.

Most már tudjuk, mire való volt a numerus clausus. Hogy tudniillik létrehozója útleveleket tudjon szerezni a numerus clausus által külföldre kényszerített szegény zsidó egyetemi hallgatóknak. Lecsúszás esetére némi mellékjövedelmet jelenthet ez is.

Most már tudjuk, hogy Spanyolországban miért volt forradalom, miért alakult át az ország köztársasággá. Mert tudniillik, sok volt ott a zsidó. Majdnem minden százczredik spanyolországi lakos zsidó volt. Hát esuda, hogy felforgatták az országot?

KOHN — KOLM — HOLM.

Ez a metamorfozis azzal a vitéz Kohn sportbajnokkal történt meg, aki egy német versenyen újra elvitte a pálmát. A fajvédő német sajtó kénytelen a sporthireket regisztrálni. De mit csináljon a győzedelmes, sőt diadalmas Kohnnal? Zengje a Kohnok dicsőségét? Segített tehát magán és egyszerűen megnémetesítette a Kohn nevét Kolmra. sőt Holmra. „Kolm, Teutonia, — Berlin” már egészen gyanútlanul hangzik. Viszont nálunk, ez is teljesen lehetetlen volna. Mert a Kohn nem kaphat engedélyt, hogy nevét esetleg Kolompra vagy Koloncra magyarosítsa.

A SVÁJCI HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE NEM FÉL...

Tudniillik nem fél attól, hogy Palesztina iránt való érdeklődése miatt hazafiatlannak fogják mondani. A május 14-én St. Gallenben tartott közgyűlésén beszámolt a Svájci Hitközségek Szövetsége múltévi munkájáról. És ebben a beszámolóban a kóserhús-ellátás és a temetőkérdés rendezése mellett merészen helyet foglal a *Palesztina-munka* is. A Svájci Hitközségek Szövetsége tagja a Jewish Agencynek és kötelességének tartja a szentföldi építőmunka támogatását, reámutat arra, hogy Svájc lakossága négyszer akkora, mint Palesztina, holott a területe nem sokkal nagyobb, van tehát a fejlődésre elegendő lehetőség, csak a világ zsidósága teljesítse becsületheli kötelességét. A Svájci Hitközségek Szövetsége nem fél... Aminthogy nem fél a *Svájci Zsidó Nőegyletek Országos Szövetsége* sem, amely április 27-én tartott országos értekezletén foglalt állást a Palesztina-ügy támogatása mellett.

KRÓNKA ÉS SZEMLE

A PRO PALESZTINA ESTJE A BRISTOLBAN. Forró ünnepi hangulatban folyt le a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének májusi estje, amelyet dr. Patai József és a Szentföldről hazatért zarándokok tiszteletére rendeztek. A Bristol díszterme zsufolásig telt meg, úgyhogy már sokan helyhez sem jutottak. Dr. Friedmann Ignác kormányfőtanácsos lelkes megnyitója után átadta a szót dr. Kiss Arnoldnak, „a költőnek, aki legjobban van hivatva arra, hogy költőtársát, Patai Józsefet üdvözlje”. Kiss Arnold nagyszabású verset olvasott föl, amelyet lapunk más helyén közlünk, utána Patai József beszámolt szentföldi útjáról és válaszképpen Kiss Arnold versére, fölolvasta a Szentföldön írt egyik versét. Dr. Hevesi Ferenc pesti rabbi emelkedett utána szólásra, lelkesedéssel köszönti azt a prófétai meggyőződést, amely Patai József szavaiban megnyilatkozott, amely magával ragadta őt is, aki szintén szeretett volna vele együtt elzarándokolni a Szentföldre. Patai József semmiféle érdeket nem tekintve, állította meggyőződését a szent cél szolgálatába. Ez respektust szerez neki mindenki előtt. Palesztina építését cionistának és nem cionistának egyaránt támogatni kell és ő csak azt kívánja, hogy bár minél előbb teljesülne a vágya, hogy ő is láthassa a Szentföldet. Blumenthal Béla a hatvani hitközség elnöke adott elő ezután érdekes részleteket szentföldi tapasztalatairól. Dr. Fodor Lajos a szentföldi utazás résztvevőinek nevében köszönetét tolmácsolta Patai Józsefnek, aki a Szentföldön ép oly tiszteletnek és tekintelynek örvend, mint idehaza. Bárány Bertalan megható vallomást tett Palesztina jövőjébe vetett hitéről, amelyet többé megingatni nem lehet. Dr. Pfeiffer Izsák, monori kerületi főrabbi, költői képekkel átítatott beszédben méltatta a Palesztina-munka jelentőségét az egyetemes zsidóság szempontjából. Dr. Friedmann Ignác lendületes zárószavakkal fejezte be a forróhangulatu estét.

A MIEFHÖE MŰVÉSZTÁRSASÁG az Omike műhárak körének pártfogásával tartotta harmadik képzőművészeti kiállítását a Lipótvárosi Társaskörben. Voltak fővédnők és védnők, pártfogók és tanácsadók, a kiállítás azonban teljesen magára hagyottan nyílt meg és zárult be. Egyetlen zsidó fórum sem érdeklődött ezek iránt a fiatal zsidó művészek iránt, akiknek számára nem nyílik állami otthon sem Rómában, sem Berlinben és akik rettentően küzdve járják útjukat a jobb jövő reményében. Voltak az ifjú művészek között figyelemreméltó tehetségek, akik művészi színvonalú munkát állítottak ki, de nem voltak, akik észrevegyék őket. Hadd iktassuk ide a kiállítók nevét. Talán valamikor a siker útjára érve, innen fognak visszamemlékezni a zsidó kiállítás balsikerére. Kiállítottak: Barcza Elemér, Biró József, Farkas László, Fehér József, Földi Mihály, Friedmann Jenő, Kertész Aladár, Krauter Jenő, Kupferstein Imre, Oelmacher Anni, Pollitzer Piroška, Schillinger Ágnes, Stark Ernő, Szin György, Turi-Tauber Vilmos, U. Álmós Imre, Wessel Imre.

WAHRDEN-VÁRADY LÁSZLÓ. Párizsi nagy sikerei után nálunk is nagy elismeréssel emlékezett meg az egész sajtó erről a fiatal muzsikusról, akit először Sebestyén György, a külföldön élő kitűnő karmester vitt magával Lipcsébe. A tizenhétéves Wahrden-Várady László egy év múlva már önállóan a düsseldorfi operaházban aratott mint karmester szép sikereket. Most 24 éves és már elismert dirigens lett Párizsban, ahol az egyik filharmónikus zenekart vezeti.

Wahrden-Várady László unokaöccse Nor-

daunak és ha más téren is, a családban megnyilvánuló tehetség viszi őt előre a francia fővárosban.

KITÜNTETÉSEK. A napokban megjelent számos kitüntetés közül kiemelkedik dr. Gábor Gyulának, a pesti hitközség ny. főtitkárának, az Országos Iroda alelnökének kitüntetése, aki a hitközségek „szellemi és anyagi javainak előmozdítása körüli érdemeinek elismeréséül” a kormányfőtanácsosi címet kapta. Bár Gábor Gyulának egyéb érdemei is vannak, örömdetes, hogy zsidó ügyek körül kifejtett érdemeit jutalmazták benne. — Ugyanebből a szempontból örömdetes Wirth Kálmán kitüntetése is, aki mint a Pesti Hitközség leánygimnáziumának igazgatója kapta a tankerületi főigazgatói címet kiváló pedagógiai érdemeinek elismeréséül. A zsidó leánygimnázium az ő vezetése alatt az ország legelső intézetei közé emelkedett. — Kormányfőtanácsosi címet kapott óbudai Freudiger Dávid gyáros, aki a háború alatt mint tábori rabbi is érdemeit szerzett.

A MAGYAR CIONISTA SZÖVETSÉG országos értekezlete nagy érdeklődés mellett folyt le. A cionista executiva képviselőtében dr. J. Rufeisen, a csehszlovák cionista vezérlelőbizottság tagja jelent meg, aki hatalmas expozéban ismertette a palesztinai helyzetet és a kongresszuson várható fejleményeket. Dr. Izsák Ede elnöki megnyitója után megválasztották Bisseliches Mózes mérnököt az értekeztet elnökéül, társelnöknek dr. Patai Józsefet, dr. Österreicher Bélát, dr. Kahan Niszont, Mező Ármint (Debrecen), dr. Haas Sándort (Miskolc). Bisseliches elnök kegyeletes szavakban emlékezett meg az elmúlt év elhunytjairól, Ujvári Pétert külön méltatta Patai József, aki ezután palesztinai tapasztalatairól számolt be. Dr. Schönfeld József a Zsidó Szemlééről tett jelentést, amely vezetése alatt ki tudta magának vívni az őt megillető pozíciót. Lederer Ignác a Keren Kajemuth, Eisdorfer Andor, a Keren Hajeszod mű-

NEIGER J. RITUÁLIS ÉTTERME

BUDAPEST VI, TERÉZ KÖRÚT 4

**UJONNAN
ÁTALAKÍTVÁ**

**Lakodalmak és bankettek részére külön díszterem
Abonnement esetén kedvezményt adunk • Polgári árak**

LOHR MARIA „Kronfusz” vegytisztító és kélmefestő

Gyár és központ:
VIII., Baross-utca 85. szám
Telefon: József 302-37

ködéséről számolt be. Beregi Ármin a Palesztina-hivatal jelentését terjesztette elő. Az ifjúság munkájáról beszámoltak: dr. Fábián László, dr. Lantos Tivadar, Rappaport Dávid, Reiner Ottó; a vidéki szervezetekről dr. Haas Sándor, Lederer Sándor, Mező Ármin, Lengyel Károly; dr. Fried Frigyes a sékél-akcióról, dr. Ferenczi Samuné a nők munkájáról adott számot. A vitában részt vettek: dr. Láng Lajos, dr. Pfeiffer Izsák, dr. Roth Zévi, dr. Haas, dr. Jordán Lajos, dr. Kohn Niszon, Pártos Nándor, stb. Majd újból megválasztották nagy lelkesedéssel elnökké: dr. Izsák Edét. Társelnök lett Engel József, Klein D. Ernő ügyvezető elnök, dr. Fried Frigyes. Intézőbizottság: dr. Gerő László, dr. Gonda Béla, Horváth Ármin, Irsai István, dr. Richtmann Mózes és Werner Manó. A konferencia után bankett volt, amelyen dr. Izsák Ede elnök, dr. Friedmann Ignác kormányfőtanácsos, dr. Rufeisen, Mező Ármin, dr. Schönfeld József, Fürth Margit, dr. Schwarz Andor, a battonvai hitközség elnöke, Szoffer József, dr. Osztern Lipót, Rottkel Arnold, dr. Lantos Tivadar, Lederer Ignác, Marton Ede és számosan szólaltak fel.

100 ÉVET ÉLT Dr. Rosenek Miksa édesanyja, aki e kiváló fián kívül kitűnő tudósokat, kiemelkedő egyéniségeket adott a zsidóságnak, köztük a brémai főrabbit. Bizonyára ez az öröm is meghosszabbította az életét a matrónának, aki utolsó napjáig friss testi és szellemi erőben, eleven érdeklődéssel kísérte a világ folyását, míg az Ur magához nem szólította — kerekén száz éves korban, mely csak ritka kiválasztottnak adatik meg.

BARÓ HATVANY BERTALAN ELŐADÁSA A COBDEN-SZÖVETSÉGBEN nagy és előkelő közönség előtt folyt le. Rendkívüli magasszínvonalú fejtegetéseiben ismertette az ázsiai népek vallási és nemzeti mozgalmait, érintette a cionista mozgalom problémáit is. Azt az építőmunkát, amelyet a zsidó telepesek Palesztinában végeznek, nem lehet többé elpusztítani vagy semmibe venni. Még a cionizmussal szemben nem barátságos forrás szerint is még két-három millió lélek telepíthető le a Szentföldre, mely ma alig nyolcszáz ezer lakost számlál. Van tehát bő tér új telepítésére az arabok kiszorítása nélkül is.

A PÁPA KÖSZÖNETE EGY RABBINAK.

Megemlékeztünk legutóbb, hogy dr. Weisz József vágújhelyi rabbi lefordította a Bibliát slovák nyelvre és szak tudósok nagy elismeréssel nyilatkoznak róla. A szerző elküldte művét, bibliáról lévén szó, a Vatikánnak is és arra megleghangú elismerő levelet kapott Rómából. Az olaszul írt levelet gróf Pongrácz Ferenc dr. prépost Vágújhelyen

lefordította a Mult és Jövő számára. Szövege a következő:

„Igen tisztelt Doktor Úr! A szent Atya a vatikáni könyvtárban helyeztette megőrzés céljából a héber Biblia szlovák fordításának első kötetét, amelyet finomérzésű figyelemmel Öszentségének felajánlani szíves volt. Megcsodálta tapasztalatból merített pedagógiai bölcsességét, amely arra készítette, hogy azon egyes szakaszok pontosítását s fordítását mellőzte, amelyeknek olvasása nem ajánlatos iskolai tanulók részére és mondhatom, hogy igen tisztelt Doktor úr valóban becses művet alkotott, mely alkalmas az Isten ígéjének nagyobb elterjesztésére a nép között. Fogadja, igen tisztelt Doktor úr, tisztelem kifejezését és higgyen őszinte érzelmeimben. Eugino Tisseuant.”

WEISZ MÓR ÜNNEPLÉSE. A pávaucpai templomkörzet népszerű alelnökét meleg ünneplésben részesítették hetvenedik születésnapja alkalmából. A péntek esti istentiszteletre, az alelnök iránti tiszteletből meghívták fiát, Weisz Sándort, a pompáshangú nagyatádi főkántort, aki külön imát is recitált a meghatott közönség előtt. Vasárnap este nagyszabású bankett keretében ünnepelték Weisz Mór, akit Stern Samu hitközségi elnök, dr. Hajdu Marcel elnökhelyettes, dr. Zahler Emil előljáró, Vas Lajos, Gyulai Noé Hugó, dr. Endrei S. Henrik és dr. Farkas József körzeti rabbi köszöntötték fel. Weisz Mór meghatott hangon fejezte ki köszönetét a szép ünnepségért.

Balatoni gyermeküdülő

5—15 éves fiúk és leányok részére

Felvilágosítást nyújt:
Dr. Pásztor Józsefné internátusa
Budapest, VI., Délibáb-utca 25. Telefon: 191-48

Internátus. Fiunevelő- intézet mindenféle iskolabeli bentlakó és bejáró tanulók részére

Prospektust küld:

Dr. Pásztorné internátusa
Budapest, Délibáb-utca 25
Telefon: 191-48
Balatoni gyermeküdülő!

SIRKŐVEK

Városi üzlet: Budapest, VII., Károly-körút 3/c
Telefon: J. 349-95 Dob-utca 8/10

PFEIFER ÉS HESZKY kőfaragómesterek
sirkőraktára
Budapest, X., Újtemetőnél Telefon: Kőbánya 57-71

Előrefaladt idény miatt leszállított árak!

EGYÉBKÉNT NEHEZEN
EMÉSZTHETŐ ÉTELEKET
IS KÖNNYÜVÉ TESZI

אכיל
Ceres

100%-OS TISZTA
NÖVÉNYZSIR

A KÖZÉPISKOLAI TEHETSÉGVESZÉNYEN Szántó György, Szántó Jenő igazgatónak, a budai izr. hitközség alelnökének fia, aki a református gimnáziumból lett kiküldve, a magyar irodalomból a 2-ik díjat nyerte.

Fürst Henrik, dr. Fürst Aladár tanár fia, a zsidó gimnázium kiküldöttje fizikából nyert dícséretet.

EGY KISPESTI ZSIDÓ KITÜNTETÉSE. Megtisztelő kitüntetés érte dr. Rosenfeld Mátyás kispesti orvost. A Kispesti Tűzoltó Testület egyhangú lelkesedéssel választotta meg folyó hó 27-én megtartott közgyűlésén a testület orvosává. A 65.000 lakosu Kispest városának 40 év óta fennálló, sok ízben kitüntetett Tűzoltótestülete elsőízben választott zsidót a Parancsnokság tagjai közé. Az ünnepélyes fogadalomtétel és a parancsnokság tagjai közé való felvétel dr. Molnár József polgármester, dr. Meritzay Aladár városi főjegyző és előkelő közönség előtt történt meg.

OLVASSÁTOK, TERJESSZÉTEK a „MOZNÁJIM“ c. héber hetilapot, melyet a palesztinai héber írók szövetsége ad ki Tel-Avivban. Munkatársai a legjelesebb írók a világ minden tájékáról. Előfizetési díj a harmadik évfolyamra: 1931 júniustól—1932 júniusig, 50 füzet 6 dollár. Félévre 3 dollár. Cím: „Moznájim“ Tel-Aviv. P. O. B. 50, Palestine.

A DOHÁNYUCCAI NAGYTEMPLOM BELSŐ TATAROZÁSA. A pesti izr. hitközség ezúton felkéri ismételtlen a hívőket, hogy a dohányuccai tetmplomban folyamatban levő belső tatarozási munkálatok miatt, a péntek esti és szombati istentiszteleteken inkább a körzeti templomokat látogassák, mert a dohányuccai templomban elhelyezett állványok miatt a templom befogadó képessége, különösen a női karzatoké, rendkívüli módon korlátozott.

HÁZASSÁG

Deutsch Ilona (Lipt.-Sv.-Mikulás) és *Löwbeer Emánuel* (Bratislava) házasságot kötöttek.

Lindenbaum Hédyt, *Lindenbaum Lipót* budapesti mérnök leányát, eljegyezte e napokban *Munk Miklós* mérnök. *Munk Gábor* választmányi tag fia, Budapesten.

Frommer Vera (Budapest) és *Velvart Béla* mérnök-vállalkozó (Petrozsény) jegyesek. (Minden külön értesítés helyett.)

ZSIDÓ ISKOLAIGAZGATÓ elvállalna nyaralásra néhány tanulóat a *Balaton* mellett saját nyaralójában. Cím: Kálmán Ármin, Tapolca.

ZSIDÓGIMNÁZIUMI TANÁR családjával a vakációra magával vinne egy-két diákot kellemes, egészséges hungaric helyre, orthodox ellátásra, német szóra, esetleg korrepetálásra. Cím a kiadóban.

SIRKÖVÉK

a legolcsóbb árban kaphatók

TELEFON: JÓZSEF 414—92

BOROS ÉS KOHN sirkőraktárában

Budapest, VII., Károly-körút 17. Orczy-ház

HÁROM CSILLAG

a jelzése a rendkívül finom minőségnek. A MEINL-pörköltkávékeverékek között is a „Háromcsillagos” a legkiválóbb fajták keveréke, csodálatosan finom ízű, erőteljes aromájú.

1/4 kg ára P 3.30

Tartunk természetesen ennél sokkal olcsóbb keverékeket is.

MEINL GYULA R. T.

BARACS KÁROLY SÍREMLÉKÉNEK FÖLAVATÁSA méltó megnyilatkozása volt annak a kegyeletnek, amellyel a budai hitközség és az egész ország zsidósága Baracs Károly emlékét őrzi. Dr. Kiss Arnold vezető-főrabbi szívhezszóló beszédben méltatta Baracs Károly nagy egyéniségét, a zsidó ügy körül szerzett érdemeit. Dr. Krieshaber Adolf a hitközség, dr. Szabó Ignác a Chevra Kadisa, Bakonyi Kálmán a szűkebb baráti kör, dr. Patai József a Pro Palesztina nevében tartott beszédet.

TÓRAAVATÁS A FIÜGIMNÁZIUMBAN.

Sovuoth első napján avatták fel a pesti zsidó fiúgimnázium ezidei nyolcadik osztálya által ajándékozott Tórát az intézet templomában. A hitközség részéről megjelent dr. Kecskeméti Adolf előljáró, a rabbiság részéről dr. Hevesi Ferenc. Dr. Bernát Miklós magasan szárnyaló, poétikus gondolatokban gazdag beszéddel avatta fel az új Tórát és búcsúztatta a távozó növendékeket.

BELVÁROSI LEÁNYINTERNÁTUS LEÁNYNEVELŐ INTÉZET

BUDAPEST, VÁCI-UTCA 72
(Szerb-utca sarok)

Előkelő leánynevelő intézet. Gimnáziumok közvetlen közelében. — Az intézetben továbbképző iskola 4-6 középiskolát végzett leánykák részére. — Elsőrangú tanerők, vallásos nevelés, nagyon méltó árak.

Prospektus

„M. U. DR. DARVAS”. Dr. Bálint Aladár a kassai Kazinczy-könyvkiadó szövetkezet pályadíját nyerte el „M. U. Dr. Darvas” című regényével, amelynek hőse egy magyar zsidó fiatal orvos kálváriája. A pályadíjat Slovenskó kiváló íróiból alakult zsűri ítélte oda dr. Bálint Aladárnak, aki Budapesten született, 33 éves, a budapesti orthodox-zsidó iskolát, majd a Barcsay uecai gimnáziumot végezte. Az egyetemi verekedések folytán orvosi tanulmányait Prágában fejezte be és ideggyógyászatra specializálta magát. Több tudományos szakmunkája is jelent meg.

DR. SCHWARZ BENJAMIN ÜNNEPLÉSE. Huszonöt éves működési jubileumát ünnepelték tanítványai és hívei és az est túlnőtt a szokásos jubileumi kereteken. Dr. Friedmann Dénes újpesti főrabbi, Stern Samu a pesti hitközség elnöke, dr. Kecskeméti Adolf előljáró, Dési Géza, Kovács Hermann, Elek Artúr, dr. Hevesi Ferenc, dr. Dékán, dr. Gyenes és Horváth, Kanizsai Dezső és Ujhelyiné üdvözlő beszédeire dr. Schwarz Benjamin szellemes bibliai idézetekkel felelt. Az ország minden részéről nagyszámú üdvözlő távirat érkezett a jubilánshoz.

Å MINOSZ KONGRESSZUSA impozáns keretek között folyt le. Dr. Baracs Marcellné nemcsak a rendezésben, de az értekezlet irányításában is kiválónak bizonyult. Ez annál nehezebb volt, minthogy egységes programja vagy gondolata a kongresszusnak nem volt. A megnyitót a női választójog körüli vitadél előtt avatta két felszólalás: Stern Samu, a pesti izraelita hitközsége elnöke ellene, dr. Krieshaber Adolf, a budai hitközség elnöke mellette szolt. Ez a vita folytatódott dr. Dési Géza és dr. Blum Ödön délutáni felszólalásaival. De a kérdés tulajdonképpen napirenden sem volt. Igen értékes felszólalásokkal emelték a kongresszus színvonalát Deutsch Antalné, dr. Hevesi Simonné, dr. Lázár Piroksa, Glück Arnoldné, dr. Kálmán Ödön, Szabó Árminné, dr. Cserő Edéné, dr. Venetianer Lajosné, Hirsch Sománé, Fellner Leoné, Biró Hugóné, Kohn Albertné. Rosenberg Sándorné a kitérésről mondott érdekes beszédet, dr. Szabolcsi Lajos a Béth-Jákobot ismertette. Dr. Schweiger Lázárné, Wolf Sándorné, a szombathelyi nőegylet elnöke. Princz Jakabné a numerus clausus ellen való állásfoglalást sürgette, amit azonban a kongresszus érinteni nem akart.

SZÜLŐK, kik a magyar kultúrát és a külföldi nevelőintézetek nyelvoktatási eredményét egyesíteni kívánják, leányaik továbbképzése céljából forduljanak **prospektusért**

VERŐ ADÉL

leánynevelőintézetének

igazgatóságához.
Budapest legszebb
villanegyedében
VI., Vilma királynő-út
(Fasor) 50 szám

32. TANÉV Kerti pálya lég- és ritmikus tornához. Tetőterasz napfürdéshez. Nyilt. jogú kereskedelmi és továbbképző tanfolyamok. Korlátolt létszám. Elsőrangú tanerők és nyelvmesterek. Polgári árak mellékdíjak nélkül. Vallásos nevelés. Orth. kóser ellátás.
Telefon: A u t o m a t a 288-13

POLLÁK SAROLTA

kozmetikus legmodernebb szépségápoló intézete. Hajszálok kiirtása arcról, karról. Szemölcsirtás. Hámlasztások. Bérletrendszerű arcápolás. Esti kikészítés. „MIRACLE” krém, puder, szappan hatása bámulatos. Ránctalanít, üdít, szépít fehérit. Szétküldés utasítással. Díjtalan tanácsadás (Prospektus). VI., Andrássy-út 38, 1. em. Párisi áruházzal szemben

* A VERŐ-FÉLE LEÁNYNEVELŐINTÉZET a Vilma királynő-úti gyönyörű épületben ez évben is már megnyitotta kapuit. A Verő-intézet évtizedek óta úgyszólván az egyedüli pesti leányinternátus, ahová vallásos zsidó szülők leánygyermeküket nyugodtan küldhetik. A növendékek szigorúan zsidó ellátásban részesülnek, a vallásos szellemű nevelés pedig a *legmodernebb pedagógiai rendszerekkel* kapcsolatos. A leányok teljes kiképzést nyernek a modern embert érdeklő minden irányban: világnyelvek, sport, iparművészet, irodalom, zene, kertészet, stb., az intézet kereskedelmi tanfolyamra pedig előkészítést nyújt a gyakorlati életre. A tanítás nyelve az egész vonalon német és francia. Az intézet Vilma királynő-út 50. szám alatti otthona a legkényesebb igényeket is kielégítheti.

DR. FÉNYES MÓR: SZENTIRÁSUNK KIALAKULÁSA. ESZMÉI, HATÁSA. Ezen a címen május hóban hagyta el a sajtót dr. Fényes Mór értékes, hézagpótló műve, mint az *Izr. Magyar Irodalmi Társulat* részéről első díjjal kitüntetett pályamű. A 320 lapos mű ára 3.— P. Ismertetésére visszatérünk.

HALÁLOZÁS

RABBI DEUTSCH MÓZES, a salgótarjáni hitközség főrabbija, 85 éves korában elhunyt. 57 évig volt a salgótarjáni zsidóság lekipásztora. Nagy tisztelet vette őt körül és nemcsak a zsidóság, de az egész város „pap bácsi“-ja volt. Halála napjáig működött és talmud és világi tudása az országhatárokon túl is közismert volt. Temetésére az ország különböző részeiből 14 pap jelent meg. Az egész társadalom, felekezeti különbség nélkül, a zászlóaljparancsnokság, a csendőrség, az összes felekezetek papjai, mintegy ezer ember kísérte ki a temetőbe a főrabbi koporsóját.

Pótolhatatlan veszteség érte a dési zsidó hitközséget *Rosenzweig Jakab*, az erdélyi orthodox zsidóság egyik legismertebb képviselőjének elhunytával. Deés községnek közel 25 éven át elnöke, majd örökös díszelnöke volt, emelkedett zsidó tudományosságával a város szefard és ortodox köreiből egyaránt igaz népszerűségnek örvendett. Temetése impozáns és őszintén megnyilatkozó részvét mellett, ment végbe, fiai: M. Jehuda és Vilmos megható szavakban vettek búcsút a család nevében az elhunytól. Azonkívül veje, Bergfeld Ábrahám, továbbá a dési, besztercei, nagyiklodi és nagyilondai rabbik mondtak búcsúbeszédet.

Klang Sándor nyugalmazott Máv. tisztviselő, Monoron. 1931 május havában 64 éves korában meghalt. Gyászolják: Steiner-család Monoron és Klang-család Hatvanban. Óriási részvét mellett temették el.

Rosenbaum Ignác könyvkereskedő Pakson 74 éves korában elhunyt. A megholdogult hosszú időn át a hitközségnek és az iskolaszéknek elnöke volt. Temetése általános részvét mellett ment végbe. Az elhunytban Rosenbaum Henrik pozsonyi nyomdatulajdonos apját gyászolja.

* **ARANYSZÓKE** lesz, ha Eisner-féle Eau Radieuse-t használ, 1 pengő 60 fillér. Barna vagy fekete haját nyer az Eisner-féle dió kivonattól, 1 pengő 60 fillér. *Eisner-drogéria*, Budapest, Andrásy-út 37.

HANGSZER-ZONGORA-RADIO-GRAMOFON
ÁRJEGYZÉK INGYEN

Sternberg

HANGSZERGYÁR-BUDAPEST VII RÁKÓCZI U. 60

Hivatal-áthelyezés

A Pesti Chevra Kadisa
— izraelita szentegylet — **központi**
hivatalát alapítványi székházába

VII., Erzsébet-körút 26

sz. alá **helyezte át**, ahová mai naptól kezdve az összes bejelentések intézendők. Ugyanitt történnek a sirok ápolása iránt is a befizetések.

NEM TÖMEGÁRU

Himzett ágykészlet angol széllal . . . **48.—**
Lenlepedővászon, méterje **4.—**
Lendamaszt törülköző, darabja . . . **3.—**
Paplanlepedő siffon 175 cm. **3.60**

Asztalneműben hasonló rendkívül olcsó árak!
SZÉKELY JENŐ Budapest, IV. ker.
Petőfi Sándor-u. 6

HORVÁTH MIKSA SZŐNYEGIPAR R.-T.

MAGYAR VACUUM CLEANER

(Vákum Kliner) V., VISEGRÁDI-UTCA 62

Szőnyegek és szőrmék nyári gondozása!

ALAPÍTVÁ: 1903

Telefon: Aut. 906—98 és 903—99

Szőnyegek művészi es
javítása, mosása és festése

